

Projektet SVENSKA SOM MÅLSPRÅK (SSM)
The project SWEDISH AS A TARGET LANGUAGE

SSM Report 2

Björn Hammarberg och Åke Viberg

PLATSHÅLLARTVÅNGET, ETT SYNTAKTISKT PROBLEM I SVENSKAN FÖR INVANDRARE

Andra, omarbetade upplagan

Stockholms universitet
Institutionen för lingvistik
Mars 1979

Rapportserien SSM Reports

SSM-rapporterna (serien *SSM Reports*) utgavs vid Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet i anslutning till forskningsprojektet *Svenska som målspråk (SSM)* som understöddes av Skolöverstyrelsen 1973–1980. Redaktör för serien var Björn Hammarberg. Projektet var inriktat på studium av sådana företeelser i svenskans struktur och användning som utgör problem för vuxna inlärare av svenska som andraspråk med olika modersmål.

Upphovsrätten innehas av författarna. Rapporterna får laddas ner för personligt, icke-kommersiellt bruk och får citeras enligt gängse vetenskapliga principer. De får fritt användas i kurser inom högskolan under förutsättning att källan uppges.

Förteckning över SSM-rapporterna

1. Hammarberg, Björn & Åke Viberg (1977), *Felanalys och språktypologi. Orientering om två delstudier i SSM-projektet*. 34 s.
Även tryckt i *Nysvenska studier* 57 (1977) i form av två uppsatser, "Svenskan i ljuset av invandrades språkfel" av Björn Hammarberg (s. 60–73) och "Svenskan i typologiskt perspektiv" av Åke Viberg (s. 74–85).
2. Hammarberg, Björn & Åke Viberg (1979), *Platshållartvånget, ett syntaktiskt problem i svenskan för invandrare*. Andra, omarbetade upplagan. 67 s.
En engelsk version är tryckt i *Studia linguistica* 31: 106–163 (1977) under titeln "The place-holder constraint, language typology and the teaching of Swedish to immigrants".
3. Hammarberg, Björn & Åke Viberg (1976), *Anaforiska processer i svenskan i invandraperspektiv – några utgångspunkter*. 13 s.
Även tryckt i *Nysvenska studier* 55–56: 213–226 (1976).
4. Åslund, Jan (1976), *Araber skriver svenska – arabisk syntax och arabers syntaxfel i svenskan*. 47 s.
5. Hammarberg, Björn & Åke Viberg (1976), *Reported Speech in Swedish and Ten Immigrant Languages*. 21 s.
Även tryckt i *Papers from the Third Scandinavian Conference of Linguistics*, red. Fred Karlsson (1976). Turku: Academy of Finland, Text Linguistics Research Group. 131–148.
6. Strömqvist, Sven (1980), *En orientering om NP, kasus och prepositioner i ryska*. 21 s.
7. Viberg, Åke (1980), *Tre semantiska fält i svenskan och några andra språk: 1. Kognitiva predikat. 2. Perceptionsverbens semantik. 3. Emotiva predikat*. 103 s.
En förkortad version av uppsats 1 är tryckt i *Svenskans beskrivning* 12, red. S. Fries & C.-C. Elert (1980). Umeå universitet. Uppsats 2 även i *Tvåspråkighet*, red. A. Stedje & P. af Trampe (1979). Stockholms universitet. Uppsats 3 även i *Kontrastiv lingvistik och sekundärspråksforskning*, red. B. Hammarberg (1979). Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik.
8. Viberg, Åke (red.) (1983), *Studier i kontrastiv lexikologi: Perceptionsverb*. Andra, utökade upplagan. 133 s.
9. *Studium av ett invandrarsvenskt språkmateriel* (1983). 115 s.
10. Hammarberg, Björn & Åke Viberg (1984), *Forskning kring svenska som målspråk. Två forskningsöversikter: 1. Grammatik och ordförråd (Åke Viberg). 2. Fonologi (Björn Hammarberg)*. 64 s.
Även i *Nordens språk som målspråk. Forskning och undervisning*, red. K. Hyltenstam & K. Maandi (1984). Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik.

I N N E H Å L L S F Ö R T E C K N I N G

	Sid.
Förord	
1. Ett inlärningsproblem	3
2. Subjektstvånget	4
3. Ordföljd och platshållare i svenskan	11
3.0. En skiss av hur ordföljden kan beskrivas typologiskt	11
3.1. Satsdel	16
3.2. Satstyp	18
3.3. Satshierarki	22
4. Språkelevers fel	27
4.1. Satsdel	28
4.2. Satstyp	30
4.3. Satshierarki	33
4.4. Sammanfattning. Fel- och kontexttyper	36
5. Typologisk jämförelse	38
5.1. Platshållare som typologiskt kriterium	38
5.2. Platshållarspråken	39
5.2.1. De nordiska språken	41
5.2.2. Tyska och nederländska	41
5.2.3. Engelska	43
5.2.4. Franska	47
5.3. Språk utan platshållartvång	49
6. Språktypologi och svenskundervisning för invandrare	54
English summary: The place-holder constraint, a syntactic problem in Swedish for immigrants	58
Litteraturförteckningar	61
I Källor för uppgifter om språken	61
II Referenser	62

F Ö R T E C K N I N G Ö V E R T A B E L L E R

1. Utelämningsfel. Förekomst av angivna feltyper i SSM:s felmaterial, per elevmodersmål	4
2. Platshållning och andra funktioner	26
3. Ordföljds- och platshållarfel, förtecknade efter typ av kontext	37
4. Översikt av typologiska data	40

FÖRORD TILL ANDRA UPPLAGAN

Denna version av rapporten skiljer sig från den första (1975) inte genom någon revidering av de teser som framförts. Däremot har hela materialet arbetats igenom grundligare och utvidgats framför allt ifråga om analysen av språkelevers fel (avsnitt 4) och den typologiska språkjämförelsen (avsnitt 5). Även de avslutande synpunkterna på språktypologi och invandrarundervisning (avsnitt 6) har tillkommit. Den här upplagan kan sägas vara en lätt bearbetad version av artikeln "The Place-Holder Constraint, Language Typology, and the Teaching of Swedish to Immigrants" i *Studia linguistica* 31, 1977. I förhållande till denna har framför allt avsnitt 3.0. tillkommit och avsnitt 5.3. helt omarbetats. För värdefulla synpunkter på en mellanversion tackar vi Bengt Sigurd.

Björn Hammarberg

Åke Viberg

1. Ett inlärningsproblem

Ett drag som karakteriserar svenskan till skillnad från många andra språk är nödvändigheten att uttrycka vissa element i satsen som till synes bär föga eller ingen information. Så kan t ex de understrukna delarna av meningarna (1) - (3) inte utelämnas.

- (1) I Grekland var jag en vecka. Sen fortsatte jag till England.
- (2) Två års fängelse är rätt långt för mig.
- (3) Jag kan inte komma ihåg vad som hände den dagen.

Problemet utgör en stötesten för många invandrare och utlänningar som lär sig svenska. De citerade meningarna, med de understrukna orden utelämnade, är i själva verket hämtade ur ett material av språkfel i invandrades svenska uppsatser, som insamlats inom SSM-projektet¹⁾. Det finns ganska gott om exempel av likartat slag i materialet.

Som exemplen här ovan antyder, är det i stort tre slags språkliga element vi tar upp till diskussion: (1) subjekt, (2) finit verb, framför allt kopulan, och (3) som som "subjektsmärke" i interrogativa och relativa bisatser. Tabell 1 (nästa sida) anger grovt förekomsten av otillåtna utelämnningar av dessa element hos svenskstuderande med olika modersmål.

Syftet med den här uppsatsen är att studera den grammatiska motiveringen för att sådana element i satsen måste uttryckas i svenskan men inte alltid i andra språk. Vi skall studera deras funktion på basis av tre olika slag av språkliga belägg: dels data från svenskan, dels invandrades språkfel i svenskan och dels en språktypologisk jämförelse.

1) För en allmän presentation av SSM-projektet hänvisas till Hammarberg (1975). Där tas också platshållartvånget upp i en kort preliminär version. Felundersökningen omfattar fel i uppsatser skrivna av svensk-elever från tio olika språkområden, se tabell 1. Textmängden uppgår till ca 110.000 ord och är ungefär lika fördelad på de tio modersmålsgrupperna. Eleverna befinner sig på olika stadier. Felundersökningen beskrivs kort i Hammarberg & Viberg (1977a) och skall presenteras utförligare i ett kommande arbete.

Tabell 1. Utelämningsfel. Förekomst av angivna feltyper i SSM:s felmaterial, per elevmodersmål. + anger att fel belagts i materialet; (+) anger enstaka felbelägg; - anger frånvaro av felbelägg.

	Engelska	Spanska	Grekiska	Polska	Persiska	Finska	Ungerska	Arabiska	Turkiska	Japanska
Utelämnat subjekt	- ¹⁾	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Utelämnat subjektsmärke <u>som</u>	+	(+)	+	+	+	+	+	(+)	+	+
Utelämnad kopula	-	-	-	+	+	+ ²⁾	+	+	+	+

1) Tabellen bortser från en speciell typ av subjektutelämning, som även engelskspråkiga gör, nämligen utelämning av koreferent pronomen i adverbialinledda samordnade satser, som i "Vi sprang förbi pressbyrån och sen gick vi över gatan". Feltypen skall kommenteras närmare nedan, i avsnitt 4.1.

2) Plustecknet får stå med förbehåll för att exemplen på kopulautelämningar i texterna från finskspråkiga är lite speciella. Problemet utreds i ett kommande arbete.

2. Subjektstvänget

Om vi börjar med problemet med subjektutelämningar, så är det intressant att notera att nödvändigheten att sätta ut subjekt i svenska satser överhuvud taget inte tas upp som ett problem i svenska modersmålsgrammatikor. Däremot är det s k subjektstvänget en välkänd företeelse för lärare i svenska som främmande språk. Det nämns i pedagogisk grammatik vanligtvis i samband med personliga pronomen och presenteras gärna med en förklaring: "Eftersom svenskan inte har någon verbändelse, som visar vad som är subjekt till predikats verbet, måste man i regel sätta ut subjektet." (Nylund-Lindgren & Holm 1977,55.) Enligt denna tolkning behöver alltså i regel vissa betydelseelement, åtminstone numerus och person, markeras i satsen för att man skall kunna identifiera subjektets referent. I somliga språk åstadkommer man detta med verbändelser, i andra använder man pronomen

istället, men det är nödvändigt att i endera formen identifiera subjektet. En snabbgenomgång av pedagogisk grammatisk litteratur för en rad språk visar att detta är den gängse förklaringen både till subjektstvånget i svenska och närbesläktade språk och till friheten att utelämna subjektspronomen i många andra språk: spanska, italienska, grekiska, ryska, polska, serbokroatiska, persiska, finska, ungerska, turkiska m fl, där verben böjs med numerus- och personsuffix.

Frågan är om behovet att identifiera subjektets referent ger en tillräcklig förklaring till subjektsobligatoriet i svenskan. Man kan fråga sig dels om det alls är nödvändigt att alltid identifiera subjektet, dels om det måste ske med overta morfologiska medel i varje sats.

Vi kan notera att svenskan kräver overt subjekt till finita verb även i fall där subjektets identitet är vag, oviss eller likgiltig. Meningarna (4), (5) och (6) kan lika väl återges i passiv form utan agent, vilket visar att subjektets identitet är oväsentlig i dessa fall:

- (4) Dom stjal i omklädningsrummet.
Det stjäls i omklädningsrummet.
- (5) På Karl XII:s staty hade nån hängt upp en jojo.
På Karl XII:s staty hade en jojo hängt upp.
- (6) Man säger att övning ger färdighet.
Det sägs att övning ger färdighet.
Övning sägs ge färdighet.

Likaså måste opersonliga konstruktioner som det regnar och det är kallt alltid ha ett subjekt utsatt.

Om verbet däremot uppträder i icke-finit form, sätts subjektordet inte ut; jämför:

- (7) a. Att du resonerar med Albert är ingen idé.
b. Att resonera med Albert är ingen idé.

Den möjlighet att växla formulering som exempel (7) illustrerar existerar inte helt på måfå i språket. En funktion som verbnominaliseringar har är att vi därigenom kan slippa specificera en i sammanhanget onödig referent, som skulle behöva anges i den motsvarande finita satsen. Jämför:

- (8) a. Att man pratade högljutt störde oss.
b. Det högljudda pratandet störde oss.

Det är alltså tydligt att inte alla subjekt som uppträder i satser i svenskan är nödvändiga, eller ens möjliga, att identifiera. Visserligen

är det klart att sådana referenter som verkligen är väsentliga i sammanhanget måste signaleras på något sätt, och att många subjekt av det skälet inte kan utelämnas. Men detta förklarar inte varför subjektet genomgående är obligatoriskt. Den huvudregel som gäller i ett språk av svenskans typ är snarare att ett subjektord krävs i varje finit sats, men inte vid icke-finita konstruktioner. Subjektet och finit-elementet följs åt, så att vi får växlingar mellan konstruktioner där båda finns med och sådana där båda saknas, som i exemplen (9) och (10):

(9) Jag sprang för att (jag skulle) hinna med bussen.

(10) Kan du se huset (som är) där borta?

Det finns dock en del fall, där ett finit verb inte kräver utsatt subjekt. Det gäller vid imperativer:

(11) Spring!

i vissa samordnade satser:

(12) Kalle for till Västerås och (han) kom sen inte tillbaka.

i svar på frågor:

(13) Vad gör Peter ikväll? - (Han) tittar på fotboll.

och i olika slag av reducerade satser i speciella stilarter:

(14) Dog av hjärtslag under fisketur (Rubrik, DN 12.8.1975)

(15) (Jag) sänder här ett foto som jag tog i somras.

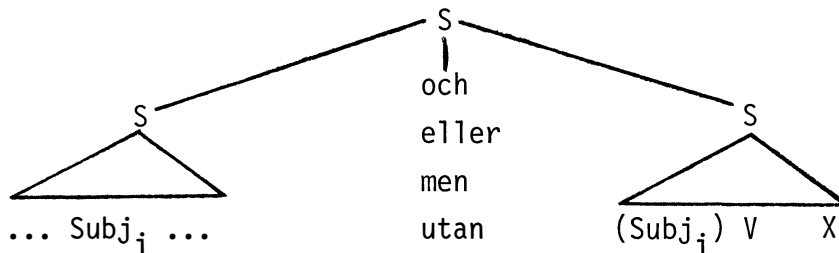
Några iakttagelser kan göras till fallen (11) - (15):

Imperativen kontrasterar med de övriga finita verbformerna (presens och preteritum indikativ och konjunktiv) både genom avsaknaden av subjektstvång (i nutida svenska underförstås alltid ett subjekt i andra person), och genom att den har en egen, ändelselös form som nästan alltid är olik övriga finita former. Vanligtvis används inget subjektord, men ett pronomen i andra person kan förekomma, som i (16). Dess funktion förefaller då vara framhävande, eller också kontrasterande ("DU, inte JAG"):

(16) Ja, säg (du) det till Albert!

Vid samordning är möjligheten att lämna ett finit verb utan subjekt ganska kringskuren. När det gäller huvudsatser visar diagrammet (17) de kontexter där subjektet optionellt kan utelämnas.

(17)

Det vill säga, strykning av subjekt i initial position är möjligt i den senare av två samordnade huvudsatser vilkas subjekt är koreferenta. Det gäller de slag av samordning som markeras av konjunktioner som och, eller, men, utan; inte samordning med ty, för, så. Meningen (12) kan jämföras med (18 a-c), i vilka subjektet inte går att utelämna.

- (18) a. Kalle for till Västerås och sen kom han inte tillbaka.
b. Kalle for till Västerås och ni kom sen inte tillbaka.
c. Kalle for till Västerås för han fick ett jobb där.

Mening (19) är ett exempel på samordnade bisatser. Här krävs det att den underordnande konjunktionen också stryks om subjektet stryks.

(19) Jag vet att Kalle reste och (att han) inte kom tillbaka.

I svar på frågor kan subjektet höra till det som stryks enligt principen att inte i svaret upprepa sådant som utsägs i frågan, som i exempel (13).

Även om reduktioner i fall som (14) och (15) är betingade av stilistiska faktorer, är de inte oberoende av syntaktiska villkor. Det är till exempel bara möjligt att stryka ett subjekt i satsinitial ställning. Det går inte att ersätta (14) med

(20) *Under fisketur dog av hjärtslag

eller (15) med

(21) *Jag sänder här ett foto som tog i somras.

Sammanfattningsvis bör det framgå av de exempel vi har anfört att inte alla subjekt har referenter som måste anges, och att det finns andra

medel att upprätthålla entydighet i syftningen än att sätta ut ett subjekt till varje verb.

Det finns också annat som talar emot uppfattningen att subjektspronomen fungerar som en nödvändig ersättning för verbens numerus-person-böjning.

1. Det finns språk som böjer verben i numerus och person och ändå kräver ett subjektsord, t ex tyskan.

2. Det finns språk som inte böjer verben i numerus eller person och samtidigt saknar subjektstvång. Japanskan är ett tydligt exempel på detta. Där är regeln att man utelämnar (eller kan utelämma) subjektet närhelst dess identitet framgår ur kontexten och det inte skall särskilt framhävas. Det är samma grundprincip som gör sig gällande i de verbböjande språk utan subjektstvång som vi nämnde ovan, även om reglerna i detalj skiftar något från språk till språk. Det är uppenbart att den traditionella förklaringen av subjektstvånget inte håller, när japanskan tas med i bilden.

3. Det är lätt att se i en normal svensk text, att många subjekt är innehållsligt redundanta. Den som har lust kan till exempel försöka fylla i de subjekt som utelämnats i följande text.

(22) Nästa dag gick Barabbas kring i staden och mötte många som kände, både vänner och fiender. De flesta tycktes förvånade över att se honom och somliga ryckte till som om sett ett spöke. Berörde honom obehagligt. Visste då inte att han var frikänd! När skulle komma underfund med det? Med att inte var han som hade blivit korsfäst. Solen brände och var märkvärdigt vad ögonen hade svårt att riktigt vänja sig vid det skarpa ljuset. Kanske hade verkligen fått något fel på dem under fängelsetiden? Tyckte i alla fall bäst om att hålla sig i skuggan. Och när kom förbi pelargången i gatan upp till tempelplatsen gick och satte sig där inne i valvet för att vila ögonen ett slag. Kändes gott att göra det.

Den ursprungliga versionen följer här, med de berörda subjekten understrukna:

Nästa dag gick Barabbas kring i staden och mötte många som han kände, både vänner och fiender. De flesta tycktes förvånade över att se honom och somliga ryckte till som om de sett ett spöke. Det berörde honom obehagligt. Visste de då inte att han var frikänd! När skulle de komma underfund med det? Med att det inte var han som hade blivit korsfäst!

Solen brände och det var märkvärdigt vad ögonen hade svårt att riktigt vänja sig vid det skarpa ljuset. Kanske hade han verkligen fått något fel på dem under fängelsetiden? Han tyckte i alla fall bäst om

att hålla sig i skuggan. Och när han kom förbi pelargången i gatan upp till tempelplatsen gick han och satte sig där inne i valvet för att vila ögonen ett slag. Det kändes gott att göra det.
(Pär Lagerkvist, Barabbas, 1950,33)

Vi gav den här ifyllnadsuppgiften som ett informellt test till 19 kolleger vid institutionen, alla med svenska som modersmål, och fick följande resultat. I en stor majoritet av svaren var man enig med textförfattaren om hur subjekten skulle sättas ut. I de första fem meningarna noterades följande avvikelser. Mening 1: och han mötte (1 svar). Mening 1 & 2: som kände ... som om sett (båda utelämningarna hos samma person, som gjorde uppgiften i brådska). Mening 3: Detta berörde (5 svar), Det(ta) berörde (2 svar), De berörde (1 svar). Mening 4: De visste (2 svar), Han visste (1 svar). Mening 5: skulle han komma (1 svar, samma person som i förra exemplet). De övriga svaren på mening 1-5 stämde med originaltexten. Om de följande meningarna rådde full enighet.

Det är också påfallande när man granskar SSM:s felmaterial, att de talrika subjektutelämningarna aldrig lämnar någon tvekan om vilket subjekt eleven tänkt sig, givet textsammanhanget. Man hoppar bara över sådana subjekt som kan identifieras naturligt ur kontexten, eller sådana där identiteten inte spelar någon roll. Subjekt som uppbär emfas utelämnas naturligtvis inte heller. Subjektutelämningarna är vanliga både hos japaner, som ju inte kan påverkas av att modersmålet har numerus- och personböjning på verben, och hos personer med verbböjande modersmål.

Perlmutter (1971, 99ff.) gör en del intressanta iakttagelser av fall där franskan och engelskan har subjektstvång i motsats till exempelvis spanskan. Han finner att både förekomsten av obligatoriska personliga pronomen och formellt subjekt och vissa restriktioner mot subjektshöjningar är utslag av samma subjektstvångsprincip, som han beskriver som en ytstrukturestriktion (surface structure constraint). Perlmutters resonemang och slutsatser gäller dock snarare den grammatiska beskrivningsmodellen som sådan än subjektstvångets funktion i språken.

En annan utgångspunkt har Beckman i sin historisk-komparativa studie "Västeuropeisk syntax" (1934, 19f). Syftet med hans arbete är att belysa, att man inom en krets av västeuropeiska språk - de germanska, franskan och någon gång något sydromanskt språk - finner en rad gemensamma syntaktiska företeelser utvecklade, som saknar motsvarighet i fornspråken (liksom även i de övriga romanska språken). Man kan därför karakterisera dessa syntaktiska typdrag som "västeuropeiska", en geografisk avgränsning som skär över gränsen mellan germanskt och romanskt. Beckman konstaterar, att inversionen som uttryck för direkt frågesats hör till de viktigare västeuropeiska innovationerna; den saknas i fornspråk som latin och gotiska. Han fortsätter:

"I nära samband med inversionens bruk som uttryck för frågan står med säkerhet utvecklingen av det i funktioner som med växlande rätt får namnet 'formellt subjekt'." Det regnar kan inverteras till Regnar det?; motsvarande gäller i franska, engelska, tyska; men det går inte i grekiska, latin, gotiska, isländska, italienska, där det formella subjektet saknas. Utvecklingen av formellt subjekt finns belagd i tidig fornengelska, i fornhögtyska och i fornsvenska; i isländskan har den uteblivit. Beckman påpekar också, att det formella det inte uppbär någon sakbetydelse. "Ordets enda verkliga funktion är att markera den 'blindrote', den plats, där subjektet skulle ha stått, om ett sådant för tanken funnits."

Oss veterligt är Beckman den förste som - låt vara med begränsning till satser med formellt subjekt - påpekat sambandet mellan subjektets ordets och ordföljdens funktioner. Det verkar en smula förvånande att detta inte avsatt märkbara spår i grammatiklitteraturen sedan 1934 - i synnerhet som Beckman själv presenterar sina iakttagelser om västeuropeisk syntax som en sorts program för kommande, särskilt pedagogiskt inriktad, språkforskning: "Och vi få ett forskningsföremål, som för de talrika studerande, vilkas framtida verksamhet blir läroverkslärares, ger ett mer påtagligt utbyte än exempelvis en grupp ornamn, en dialekt eller en fornspråkstext." (Op cit, s 5).

Den tolkning av subjektets och andra elements obligatoriska karaktär i svenska satser, som vi skall försöka demonstrera i den återstående delen av den här rapporten, går i korthet ut på följande. Sambandet mellan subjektstvånget och inversionen kan generaliseras. Inversionens roll i svenskan och närstående språk är mycket central, eftersom den är ett medel att uttrycka viktiga syntaktiska distinktioner såsom subjekt/objekt, påstående/janejfråga och huvudsats/bisats. Det säger sig självt att inversionsreglerna för att kunna verka förutsätter att ett subjekt och ett finit verb sätts ut på skilda ställen i satsen. Varje subjekt i en finit svensk sats har bland de funktioner som det kan tänkas fylla en regelbunden grammatisk funktion som platshållare, för att möjliggöra eller tydliggöra satsens syntaktiska tolkning. Klarast kommer detta naturligtvis fram i de fall där inga andra funktioner än platshållningen aktualiseras, såsom vid formellt subjekt och i andra fall där en referent inte behöver identifieras, t ex (4) - (6) ovan, samt vid sådana i kontexten redundanta subjekt som vår lilla Lagerkvist-text (22) gav exempel på. Detta är också de fall, där subjektet tenderar att utelämnas i flertalet andra språk. Det som har kallats subjektstvånget är alltså framför allt ett syntaktiskt platshållartvång. Det finns flera element i satsen än subjektet som fyller en likartad funktion, låt vara att subjektet är det i invandrarsammanhang viktigaste. En annan platshållare är följdriktigt det finita verbet eller finitelementet, vilket visar sig mest slående när det uppträder i renodlad form som kopula. Ett

exempel på detta hade vi i

(2) Två års fängelse är rätt långt för mig.

Med det här synsättet får också det för de skandinaviska språken egendoms-
liga subjektsmärket som en funktionell förklaring. Jämför

(3) Jag kan inte komma ihåg vad som hände den dagen.

Som är en renodlad platshållare. Det inskjuts ju i en frågeordsinledd bisats just i de fall, då frågeordet är subjekt, och man alltså inte enbart på ordföljden kan särskilja bisatsen från en direkt, till lyssnaren riktad fråga. I några fall kan också vissa adverb fungera som platshållare, som i

(23) Här stinker. (Jämför: Det stinker här.)

(24) Är här inte väldigt varmt? (Jämför: Är det inte väldigt varmt här?)

Många frågor inställer sig här. Om viktiga syntaktiska funktioner kräver platshållare i somliga språk, hur klarar man sig då i språk som inte har platshållartvång? I vilka avseenden representerar ett språk som svenskan en särskild språkstrukturell typ? Vilka språk kan grupperas ihop typologiskt? Hur behandlas platshållartvånget och ordföljdssystemet av personer med andra modersmål som lär sig svenska? Låt oss först se närmare på hur ordföljden och platshållarna fungerar i svenskan.

3. Ordföljd och platshållare i svenskan

3.0 En skiss av hur ordföljden kan beskrivas typologiskt

The order of words is a subject of great interest. Unfortunately it is not always conceived in a sufficiently wide perspective. It can be treated from two different viewpoints. First, we can examine what position a particular sentence element usually occupies or, more exactly, what are the mutual positions of two particular sentence elements, the subject and the predicate, the object and the predicative verb, etc. The second approach consists in examining the general factors that determine the order of words in a sentence. The latter approach seems to be more expedient inasmuch as it shows that the arrangement of the words in a sentence is not determined by one principle, but results from the operations of several conflicting principles.

Vilém Mathesius (Mathesius 1975)

Ordföljden kan, som Vilém Mathesius konstaterar, undersökas ur två olika synvinklar. Det första alternativet är att man undersöker vilka inbördes placeringar som är möjliga mellan element som subjekt (S), predikatsverb (V) och objekt (O). Språktypologiskt har ordföljden undersökts ur den synvinkeln av Joseph Greenberg (1963). Denne utgår bl a ifrån att det går att fastställa en grundläggande ordföljd mellan S, V och O i varje språk, detta trots att ordföljdsalternativen i vissa språk kan vara rätt många. För svenskans del kan man t ex säga att alternativet S V O är grundläggande, även om det finns satser med ordföljden O V S och X V S O (X står för ett godtyckligt led):

(25) Jag träffade Peter imorse

(26) Peter träffade jag imorse

(27) Imorse träffade jag Peter

Det är ganska många språk vilka liksom svenskan har den grundläggande ordföljden S V O. Ser man till samtliga världens språk verkar det dock som om S O V skulle vara något vanligare, trots att nästan alla språk i Europa har den grundläggande ordföljden S V O. Turkiskan och japanskan är exempel på S O V-språk. Mindre vanlig är den grundläggande ordföljden V S O. Den föreligger bl a i de keltiska språken (t ex walesiskan) och i standardarabiskan (det överregionala skriftspråket). Mycket ovanlig är den grundläggande ordföljden V O S, vilken dock föreligger bl a i malagasy. Några enkla exempel på satser som representerar de fyra klart belagda typerna av grundläggande ordföljd visas i följande uppställning.

De fyra typerna av grundläggande ordföljd mellan S, V och O.

S O V: Turkiska

Ali dün bir araba aldı	Ali köpte en bil igår
Ali igår en bil köpte	

S V O: Finska

Olavi avasi oven eilen sorkkaraudalla	Olavi öppnade dörren
Olavi öppnade dörr igår kofot - ADESSIV	med en kofot igår

V S O: Standardarabiska

Kataba lwaladu lmaktūba lyawma	Pojken skrev brevet idag
skrev pojken brevet idag	

V O S: Malagasy

Nahita ny vehivavy ny mpianatra	Studenten såg kvinnan
såg BEST kvinna BEST student	(BEST = bestämd artikel)

Greenbergs teori om den grundläggande ordföljden, som vi inte ska gå särskilt utförligt in på i det här sammanhanget, går i korthet ut på att det tenderar att finnas ett samband mellan ett stort antal konstruktioner med avseende på ordföljden. S O V-språken tenderar t ex att placera bestämningar före sitt huvudord. I turkiskan och japanskan placeras bl a genitiv- och adjektivattribut före det nomen som de bestämmer. V S O-språken tenderar däremot att placera bestämningarna efter sitt huvudord. I walesiskan och standardarabiskan placeras genitiv- och adjektivattributen efter det nomen de bestämmer. S V O-språken följer samma huvudprincip som V S O-språken men uppvisar fler undantag. Svenskan placerar ju t ex både genitiv- och adjektivattribut före huvudordet. Däremot placeras en relativsats alltid efter huvudordet. I utpräglade S O V-språk som turkiskan och japanskan placeras även relativsatserna före sitt huvudord.

Den andra synvinkeln ur vilken ordföljden kan studeras enligt Mathesius är att man undersöker vilka funktioner ordföljden har, eller som denne själv uttrycker saken, att man undersöker vilka "principer" som styr ordföljden. Det är den synvinkeln vi har valt i det följande. Som en bakgrund ska vi kort redogöra för Mathesius teori om styrande principer för ordföljden. Mathesius tänkte sig att ordföljden i ett språk bestäms genom ett samspel mellan olika betingande faktorer eller "principer" som hans egen term lyder:

... the arrangement of words in a sentence is not determined by one principle, but results from the operation of several conflicting principles. (Mathesius 1975, 153)

Skillnaden mellan två språk som engelska och tjeckiska bör enligt Mathesius beskrivas som en skillnad i styrkeförhållandet mellan två eller flera principer snarare än genom att engelskan sägs ha fast eller bunden ordföljd medan tjeckiskan har fri ordföljd. Den senare terminologin är vilseledande dels därför att ordföljden inte är helt bunden i engelskan även om den är mindre flexibel än i tjeckiskan dels därför att växlingen mellan olika ordföljdsalternativ i tjeckiskan inte är godtycklig. De viktigaste av de principer som Mathesius urskiljer är den grammatiska principen ("the grammatical principle") och principen om det funktionella satsperspektivet ("the principle of functional sentence perspective"). Den grammatiska principen innebär att positionen av ett element bestäms av dess satsdelsfunktion, om det är subjekt, objekt, predikatsverb, adverbial etc. Principen om det funktionella satsperspektivet definieras på följande sätt:

... when observing different utterances we find that they are more or less clearly composed of two parts. One part expresses what is given by the context or what naturally presents itself, in short what is being commented upon. As we already know, this part is called the theme

of the utterance. The second part contains the new element of the utterance, i.e. what is being stated about something; this part is called the rheme of the utterance. The usual position of the theme of an utterance is the beginning of the sentence, whereas the rheme occupies a later position, i.e. we proceed from what is already known to what is being made known. (Mathesius 1975, 156).

Uppdelningen av satsen i thema och rhema svarar mot de amerikanska lingvisternas uppdelning i topik och komment. Teorin om det funktionella satsperspektivet har vidareutvecklats väsentligt sedan Mathesius tid. (Ursprungligen formulerades de grundläggande principerna redan på 1920-talet.) I själva verket får man räkna med ett helt knippe faktorer vid sidan av thema och rhema som ingår i det funktionella satsperspektivet. Den centrala tanken hos Mathesius är att principerna har olika relativ styrka i engelskan och tjeckiskan, vilket förklarar skillnaden i ordföljd. I engelskan dominerar den grammatiska principen men i tjeckiskan dominerar principen om funktionellt satsperspektiv. I tjeckiskan kan t ex ett rumsadverbial placeras före eller efter ett objekt i satser som:

(28) Já jsem potkal Karla na Václavském náměstí
jag mötte Karl på Václav-platsen

(29) Já jsem potkal na Václavském náměstí Karla
jag mötte på Václav-platsen Karl

I den översta satsen betraktas Karl som relativt känd medan rumsadverbial utgör ny information. Satsen kan användas som svar på frågan Var mötte du Karl? I den undre satsen utgör Karl ny information. Satsen kan användas som svar på frågan Vem mötte du på Václav-platsen? I engelskan (och i svenskan) är objektet mycket starkare bundet till platsen direkt efter huvud verbet än i tjeckiskan. Detta i enlighet med den grammatiska principen. Därför kan skillnaden i funktionellt satsperspektiv inte signaleras genom ordföljden i detta fall. Däremot kan man i engelskan (liksom i svenskan) flytta satsens centralbetoning (signalerad med ´ i följande exempel från Mathesius):

(30) I met Jack in ´ Regent's Park (in Regent's Park är ny information)

(31) I met ´ Jack in Regent's Park (Jack är ny information)

Vi har tagit Mathesius funktionella analys av ordföljden till utgångspunkt i den här uppsatsen. Vi uppfattar dock var och en av Mathesius "principer" som en grupp av funktioner som ordföljden kan ha. Istället för den grammatiska principen kommer vi att tala om SGO-funktioner (SatsGrammatisk Ordföljd). Som en motsvarighet till principen om det funktionella satsperspektivet föreslår vi termen TGO-funktioner (TextGrammatisk Ordföljd).

I likhet med Mathesius principer kan dessa funktioner ha olika relativ styrka i skilda typer av språk. Platshållarspråken kännetecknas av att SGO-funktionerna dominerar över TGO-funktionerna. Framför allt är det ordföljdens sätt att samtidigt signalera flera SGO-funktioner som är en förutsättning för platshållartvånget. Därför inskränker vi oss till en redogörelse för SGO-funktionerna i den här uppsatsen.¹⁾ I svenskan spelar den inbördes placeringen av subjektet (S) och det finita verbet (V) enligt strikt grammatikaliserade regler en avgörande roll för att signalera skillnaden mellan subjekt och objekt (satsdel), mellan påstående och fråga (sats-
typ) och mellan huvudsats och bisats (satshierarki). Det är dessa tre funktioner som tillsammans utgör SGO-funktionerna i svenskan. Schematiskt kan detta illustreras på följande sätt:

Funktion	Exempel på ordföljd
SATSDEL	Ture har slagit Tore Tore har slagit Ture
SATSTYP	Har Ture slagit Tore?
SATSHIERARKI	Vad köpte Ture? Vad Ture köpte, vet jag inte.

I de närmast följande avsnitten kommer vi att redogöra för hur ordföljden och platshållarna samspelar för att signalera de tre SGO-funktionerna: satsdel, satstyp och satshierarki. För att underlätta överblicken över ordföljdskontrasterna mellan olika konstruktioner kommer vi att införa en enkel notation med bokstavssymboler. De kontraster som symboliseras på detta sätt kommer att summeras i tabell 4 (avsnitt 5).

1) Ordföljdens funktioner har studerats i arbeten som Bivon (1971), Contreras (1976), Firbas (1974), Hakulinen (1976), Kiefer (1967) och Kuno (1972). Främst behandlas i dessa arbeten TGO-funktionerna. Med denna term åsyftas funktioner som thema/rhema, informationsfokus, emfas, kontrast och presentering. En genomgång av dessa funktioner och deras manifestationer i de språk som ingår i SSM-undersökningen kommer att ges i Viberg (under utarbetande). Där kommer en utförligare presentation att ges av den approach till ordföljdstypologin som endast kunnat skisseras i avsnitt 3.0. Vennemann (1973) ger en funktionell analys av ordföljden som tar Greenberg till utgångspunkt.

3.1. Satsdel

I modern svenska signaleras satsdelsfunktionen i mycket hög grad genom ordföljden. Innan vi beskriver ordföljdens roll mer i detalj ska vi kort se på andra möjligheter att signalera satsdelsfunktionen.

En viktig faktor vid tolkningen av satsdelsfunktionen liksom vid tolkningen av andra funktioner är naturligtvis kontexten. I följande exempel är det kontexten som gör att vi tolkar det första NP:et i den andra satsen som objekt trots att ordföljden pekar åt ett annat håll:

(32) Lille Olle hade skickat julklappar till sina föräldrar.

Fadern skänkte den lille sjuvern ett munspel och modern ett par öronskydd.

En annan viktig faktor för tolkningen är lexikala semantiska egenskaper hos verbet och det lexikala element som ingår i subjektet och objektet ("selektionsrestriktioner"):

(33) Havre gillar hästen

I det följande bortser vi dock från hur sådana textuella och pragmatiska faktorer inverkar på tolkningen. Vi koncentrerar oss på att fastställa i vilken utsträckning de olika uttrycksmedlen ger en formell signal för satsdelsfunktionen.

Det viktigaste medlet att signalera satsdelsfunktionen är i vissa språk morfologiska uttrycksmedel ("böjning"). Viktigast är vanligtvis kasus men i vissa språk kan också kongruens mellan subjekt (och i vissa språk även objekt) och predikatsverb spela en viktig roll. I svenskan spelar de morfologiska uttrycksmedlen en ganska underordnad roll. Av en viss betydelse är dock den särskilda oblika form som föreligger av de flesta personliga pronomen, då dessa fungerar som objekt eller styrs av en preposition:

(34) Mig lurar du inte.

Växlingen man/en samt användandet av reflexiva och reciproka pronomen fyller samma funktion. Kongruensen spelar däremot en mycket underordnad roll i svenskan. Det går dock att finna exempel där kongruensen ensam fungerar som en signal för satsdelsfunktionen. Följande exempel är hämtade från den omsorgsfulla genomgången i Sköld (1970):

- (35) a. Denne lärare ansåg alla eleverna vara galna
b. Denne lärare ansåg alla eleverna vara galen

Den viktigaste formella signalen för satsdelsfunktionen i nutida svenska är ordföljden. Det är två saker som är anmärkningsvärda. Det första är att ordföljden i så hög grad entydigt signalerar satsdelsfunktionen. Det andra är att detta är möjligt trots att ordföljden inte är helt låst till

S V 0. I en sats som Ture slog Tore föreligger en potentiell tvetydighet. Om inte kontexten klart pekar åt annat håll föredras tolkningen S V 0. Om satsen som här ges utan kontext, kan det t o m vara nästan omöjligt att få svensktalande som inte är vana vid grammatisk analys att inse att satsen kan tolkas på mer än ett sätt. (Genom att starkt betona Ture går det lättare att få folk att acceptera tolkningen att det är Ture som blir slagen.) I satser av detta slag kan man säga att ordföljden signalerar en föredragen tolkning, som eventuellt kan upphävas av kontexten och/eller en speciell intonation. En potentiell tvetydighet föreligger endast så länge det transitiva huvud verbet är "naket" och saknar sådana bestämmingar som hjälpverb, partikel eller preposition (vid prepositionsobjekt). Följande satser kan endast tolkas på ett sätt:

(36) Ture har slagit Tore	Jämför: Tore har Ture slagit
(37) Ture sökte upp Tore	" Tore sökte Ture upp
(38) Ture tittade på Tore	" Tore tittade Ture på

Tolkningen är också entydig vid en janejfråga eller då något annat än ett NP inleder satsen eller då satsen är underordnad:

- (39) Slog Tore Tore?
- (40) Igår slog Ture Tore.
- (41) Eftersom Ture slog Tore, så är de inte längre vänner.

Signalerandet av satsdelsfunktionen genom ordföljden är inte beroende av platshållarna i samma grad som de andra två SGO-funktionerna. Tolkningen av satsdelsfunktionen påverkas inte allvarligt om ett subjektspronomen utelämnas initialt i satsen:

- (42) Jag såg Peter igår.
- (43) (*) Såg Peter igår. (Grammatisk i vissa stilar.)

Det NP som står efter verbet tolkas alltid som objekt då subjektet är utelämnat (i den mån satsen överhuvud taget är grammatisk). Om ett adverbial e d har spetsställts och subjekt och objekt båda ska stå efter verbet, uppstår tolkningsproblem om ett pronomen som subjekt eller objekt utelämnas:

- (44) Igår såg Peter Harry
- (45) Igår såg han Harry
- (46) *Igår såg Harry

Den sista satsen kan naturligtvis tolkas som "Igår hade Harry förmågan att se". Men det går inte att tolka Harry som objekt och tänka sig ett utelämnat subjekt som framgår av kontexten, vilket skulle vara möjligt i ett språk

utan platshållartvång. Det NP som står direkt efter verbet tolkas alltid som subjekt, om det led som står före verbet inte tillåter en sådan tolkning (t ex därför att det är ett adverbial till formen). Ett tydligt exempel erbjuder satser med verb som kan vara både transitiva och intransitiva, t ex ringa:

(47) Igår ringde han Harry

(48) Igår ringde Harry

Om ett subjektspronomen skulle kunna utelämnas i satser med inversion efter ett spetsställt led, skulle ordföljdens funktion att signalera satsdelsfunktionen försvagas.

3.2. Satstyp

Satstyperna kan i korthet karakteriseras på följande sätt. Ett direkt påstående har med mycket få undantag verbet på plats nummer två i satsen. Det finns alltså i allmänhet en och endast en konstituent framför verbet. Med en enkel notation kan detta symboliseras: # X V. # representerar satsgränsen, X en godtycklig satsdel och V det finita verbet. X kan antingen utgöras av subjektet eller av en annan satsdel som spetsställt:

(49) Olle köpte bilen igår

(50) Igår köpte Olle bilen

Den direkta janejfrågan inleds alltid av ett finit verb direkt följt av subjektet:

(51) Köpte Olle bilen?

Detta symboliseras: # V S. En direkt frågeordsfråga har alltid frågeordet i initial position. Eftersom frågeordet räknas som en egen satsdel, tillämpas den vanliga inversionsregeln, så att verbet hamnar på plats nummer två:

(52) Vem köpte bilen?

(53) Vad köpte Olle?

Detta kan symboliseras: # Wh V (subjektet befrågat) och # Wh V S (ett annat led än subjektet befrågat). Wh betecknar ett frågeord (i enlighet med praxis i engelskspråkiga framställningar: who, which, what etc.).

Satstypen uppmaning har verbet i initial position liksom den direkta janejfrågan. Skillnaden mellan dessa två funktioner signaleras främst med morfologiska medel. I uppmaningen står verbet i imperativ (symboliserat V_{imp}) medan verbet har tempusbärande form (presens eller preteritum) i den direkta janejfrågan (symboliseras med V utan index). Subjektet utelämnas vanligen i uppmaningen men om det sätts ut så följer det direkt efter verbet (dessutom måste det alltid utgöras av ett andra personens pronomen):

(54) Köp (du) en bil, Olle!

Detta symboliseras: # \underline{V}_{imp} (S).

De viktigaste kännetecknen på svenskans syntaktiska satstyper i deras direkta form framgår av följande uppställning:

Påstående	Janejfråga	Frågeordsfråga		Uppmaning
# X V	# V S	Wh=S	Wh≠S	# V_{imp} (S)
		# Wh V	# Wh V S	

Distinktionen mellan ett direkt påstående och en direkt janejfråga är den funktion som tydligast påverkas om platshållarna utelämnas i svenskan. I samtliga av följande fall suddas distinktionen ut om man bryter mot platshållartvånget:

<u>Påstående</u>	<u>Fråga</u>	<u>Påstående eller fråga?</u>
------------------	--------------	-------------------------------

1. SUBJEKTSPRONOMEN

Han springer.	Springer han?	Springer
---------------	---------------	----------

2. FORMELLT SUBJEKT

a. Opersonligt konstruerat verb

Det regnar.	Regnar det?	Regnar
-------------	-------------	--------

b. Presentering

Det kommer någon.	Kommer det någon?	Kommer någon?
-------------------	-------------------	---------------

Om satsen inleds av ett rumsadverbial, vilket är ett vanligt alternativ, så är det formella subjektet optionellt:

På trappan sitter (det) en katt

c. Extraposition

Det var kul, att
Olle kom.

Var det kul,
att Olle kom?

Var kul,
att Olle kom

d. Emfatisk omskrivning

Det var Olle,
som kom.

Var det Olle,
som kom?

Var Olle,
som kom

3. PRONOMINELL KOPIA
VID DISLOKERING ("dubbelt satsled")

Änglar, dom finns.

Änglar, finns dom?

Änglar finns

4. PRONOMENET MAN

Man måste arbeta.

Måste man arbeta?

Måste arbeta

5. VERBEN VARA OCH HA

Olle är glad.

Är Olle glad?

Olle glad

Olle har en bil.

Har Olle en bil?

Olle en bil

Motsvarigheten till subjektspronomenet utelämnas ofta i andra språk. Det formella subjektet det, det obestämda pronomenet man och verben vara ("kopulan") och ha saknar i många språk helt motsvarighet. Om dessa element ofta skulle utelämnas i svenskan skulle ordföljden inte längre kunna fungera som en effektiv signal för skillnaden mellan påstående och fråga. Bortsett från dislokering, som är bunden till vissa mer "talspråkliga" stilarter, så är samtliga de konstruktioner som räknats upp ovan mycket frekventa och tillhör kärnan av svenskans syntax. Dislokeringen är speciell även i det avseendet att många icke-platshållarspråk har en motsvarighet till denna konstruktion. Det är därför tveksamt om den konstruktionen ska sättas i samband med platshållartvånget.

Det går naturligtvis ingen skarp gräns mellan platshållare och andra ord. Utöver de platshållare som nämnts ovan kan pronomina adverb som här och där ibland fungera som renodlade platshållare. Ett klart gränsfall är följande exempel med här:

(55) Här stinker.

jämför Det stinker

(56) Här är mycket kallt på
mornarna

jämför Det är mycket kallt

Ätminstone i det nedre exemplet kan här fungera som en platshållare även i en janejfråga:

(57) Är här mycket kallt på mornarna?

I sydsvenskan har där utvecklats till en renodlad platshållare i presenteringskonstruktionen. I följande sats har grundbetydelsen hos där uttunnats, så att satsen inte uppfattas som en motsägelse:

(58) Där är många greker här i stan.

Det finns två särpräglade konstruktioner i svenskan som kan vara värda en liten utvikning i detta sammanhang. Utelämnandet av det temporala hjälpverbet ha följer ett mönster som står i överensstämmelse med platshållartvånget. Som temporalt hjälpverb kan ha utelämnas:

(a) I bisats, utom då ha står initialt i frågeformade villkorsbisatser

(b) I huvudsats, endast då ha inte står först bland hjälpverben

De fall då ha inte får utelämnas, är exakt de fall då distinktionen mellan påstående och fråga skulle suddas ut:

(59) Olle har kommit. Har Olle kommit? *Olle kommit

Då ha inte står först i raden av hjälpverb, uppstår ingen sådan tvetydighet:

(60) Olle borde ha kommit Borde Olle ha kommit?

(61) Olle borde kommit Borde Olle kommit?

I bisats kan det temporala hjälpverbet ha utelämnas även då det står först bland verben:

(62) Peter undrar, om Olle har hunnit komma ännu

(63) Peter undrar, om Olle hunnit komma ännu

I själva verket finns det ett slags bisats där ha inte får utelämnas, då det står först bland verben, nämligen den sk frågeformade konditionalbisatsen (ffk):

(64) Har Olle kommit, så går jag. *Olle kommit, så går jag.

I denna typ av bisats fungerar ha som platshållare.

Den andra konstruktionen som är beroende av platshållartvånget är användandet av pro-verbet göra i VP-topikaliseringar (Konstruktionen beskrivs utförligt i Källgren 1976). Ett VP som består av ett verb + dess eventuella bestämningar kan spetsställas. Regeln är tillämplig på de flesta VP:na utom då verbet utgörs av vara eller vissa hjälpverb. Då VP:et spetsställs insätts obligatoriskt en tempusbärande form av verbet göra på plats nummer två i satsen (det spetsställda VP:et räknas i detta sammanhang som en konstituent):

(65) Han arbetar som en hel karl

(66) Arbetar gör han som en hel karl

Verbet i det spetsställda VP:et bibehåller normalt sin finita form (en infinitiv i denna position är mer eller mindre föråldrad). Om pro-verbet göra skulle utelämnas i det sista exemplet, skulle satsen förvandlas till en direkt janejfråga:

(67) Arbetar gör han som en hel karl Arbetar han som en hel karl?

Om det föreligger ett hjälpverb i satsen är göra optionellt:

(68) Arbeta kunde han (göra) hela natten

I detta fall påverkas inte tolkningen av utelämnandet av göra.

Om VP:et innehåller ett transitivt verb, spetsställs detta tillsammans med sitt objekt:

(69) Beundrade Kalle gjorde alla

Om pro-verbet göra utelämnas i detta fall, påverkas både tolkningen av satsdelsfunktionen och satstypen:

(70) Beundrade Kalle alla?

3.3. Satshierarki

Med avseende på ordföljden kan man urskilja två typer av bisatser i svenskan. Den ena är den typ i vilken det inte är möjligt att spetsställa adverbial, objekt och andra predikatsbestämningar. I den typen är det alltid rak ordföljd mellan subjekt och finit verb och dessutom placeras negationen och andra satsadverbial alltid direkt före det finita verbet. Den andra typen av bisats tillåter huvudsatsordföljd som ett alternativ, d v s man kan spetsställa olika element varvid ordföljden mellan S och V blir omvänd och man kan placera negationen och andra satsadverbial direkt efter det finita verbet. Den första typen kallar vi rigida bisatser och den andra typen icke-rigida bisatser. Ett exempel ges nedan:

(71) Rigid

Olle fick inga biljetter imorse,
eftersom kassan inte var öppen då.

Icke-rigid

... därför att { kassan inte var öppen då.
 { kassan var inte öppen då.
 { då var inte kassan öppen. }

Wissa bisatser som indirekta frågor, villkorsbisatser och relativsatser är alltid rigida. Andra bisatser såsom efterställda objektsbisatser inledda med att, och orsaksbisatser inledda av därför att är icke-rigida (Teleman 1967, Lindberg 1973, Andersson 1975). Vi kommer här endast att behandla samspelet mellan ordföljd och platshållare i rigida bisatser.

En bisats inleds i svenskan vanligen av en särskild bisatsinledare. Detta kan tyckas vara ett trivialt konstaterande men det finns faktiskt språk där bisatser inte konstrueras på detta sätt. Typiska SOV-språk som turkiskan och japanskan saknar bisatsinledare (Se utförligare i Hammarberg och Viberg 1976). Bisatsinledarna utgörs framför allt av subjunktioner (underordnande konjunktioner) samt relativa och frågande pronomen (inklusive sk pronominella adverb):

(72) Torsten gick till jobbet, fastän han var krasslig.

(73) Ture, vars far var bagare, gick alltid omkring och mumsade på wienerbröd.

(74) Olle ville veta, varför jag hade kallat hans bil för en gammal rishög.

En viktig funktion hos dessa bisatsinledare är att de på ett smidigt sätt signalerar vilken typ av bisats det rör sig om (medgivande, relativ, frågande etc.). En annan viktig funktion är förmodligen att de helt enkelt talar om var en ny sats börjar. Sådan information tycks spela en viktig roll för lyssnarens tolkning av yttranden. Många av dessa bisatsinledare kan emellertid inleda både huvudsatser och rigida bisatser. Detta gäller alla frågande pronomen. En del subjunktioner kan också fungera som adverb som inleder en huvudsats (t ex sedan, då). Vissa frågande pronomen kan också fungera som relativpronomen (t ex vilken, varifrån, när). När är mycket frekvent både i funktionen som frågeord och i funktionen som temporal subjunktion. Denna polyfunktionalitet hos många av bisatsinledarna gör att ordföljden i många fall blir den enda signalen för satshierarkin vid sidan av intonationen (i tal) och interpunktionen (i skrift). Detta illustreras av följande exempel:

(75) Sture älskar Köpenhamn. Dit for han i torsdags.

(76) Sture älskar Köpenhamn, dit han for i torsdags.

(77) Torsten längtar till Sicilien. Där har han aldrig varit.

(78) Torsten längtar till Sicilien, där han aldrig har varit.

(79) Jag såg inte! Var landade draken?

(80) Jag såg inte, var draken landade.

I skrift ger naturligtvis interpunktionen viktiga ledtrådar. Men en fördel med den syntaktiska informationen är att den ges redan i början av satsen,

vilket förmodligen är särskilt viktigt då en bisats inleder meningen:

(81) Vem väljer styrelsen till ordförande i år?

(82) Vem styrelsen väljer till ordförande i år, är som alltid avhängigt av svängningarna på åsiktsbörsen.

Viktigast för att signalera skillnaden mellan huvudsats och bisats genom ordföljden är naturligtvis den inbördes placeringen av S och V, även om satsadverbialens skiftande plats kanske kan spela en viss roll. Också i de satser där de förekommer. Genom att S och V är obligatoriska element i den svenska satsen, kan skillnaden mellan huvudsats och rigid bisats alltid signaleras genom ordföljden. En förutsättning för detta är platshållartvånget. Följande exempel visar i schematisk form vad som händer om subjektspronomen eller kopula utelämnas:

HUVUDSATS	BISATS	HUVUDSATS el. BISATS?
1. Subjektspronomen		
När kom han hem?	När han kom hem, tog han sig en öl.	*När kom hem
Där bor han.	Där han bor, finns det inget rinnande vatten	*Där bor
Då regnade det.	Då det regnade, gick han på fisketur.	*Då regnade
2. Kopulan 'vara'		
Vem är Olle lik?	Vem Olle är lik, kan ingen tala om.	*Vem Olle lik

I bisatser finns det också en särskild platshållare, nämligen "subjektsmärket" som (Beckman 1922). Subjektsmärket insätts obligatoriskt efter bisatsens subjekt om detta utgörs av ett frågeord eller av en fras som innehåller ett frågeord som bestämning:

(83) a. Vad hände?

b. Jag undrar, vad som hände.

(84) a. Vem har tappat sin plånbok?

b. Jag undrar, vem som har tappat sin plånbok.

(85) a. Vems cykel är snabbast?

b. Jag undrar, vems cykel som är snabbast.

(86) a. Vilken av cyklarna är din?

b. Jag undrar, vilken av cyklarna som är din.

Optionellt kan som insättas även efter andra led än ett subjekt. Det tycks ske mest efter längre sådana led (Teleman 1974, 174). Det finns också vissa regionala varianter av svenskan där som är vanligt efter

andra befrågade led än subjektet. Det obligatoriska insättandet av som efter ett befrågat subjekt leder till att en kontrast upprätthålls även i det fall där ordföljdsskillnaden mellan huvudsats och bisats annars skulle neutraliseras.

Partikeln som är också den vanligaste inledaren i relativbisatser. Även i denna användning fungerar som som ett slags platshållare. Vi syftar på regeln att som kan utelämnas i restriktiva relativbisatser utom då subjektet är relativiserat (som är således ett slags subjektsmärke även i restriktiva relativbisatser):

(87) Flickan som kysste Sture heter Eva

(88)*Flickan \emptyset kysste Sture heter Eva

(89) Flickan som Sture kysste heter Eva

(90) Flickan \emptyset Sture kysste heter Eva

Orsaken till att som inte kan utelämnas då subjektet har relativiserats är naturligtvis att den resulterande strängen ser ut precis som en vanlig huvudsats S V O (Flickan kysste Sture). När något annat led än subjektet har relativiserats, kan den resulterande strängen inte tolkas som en huvudsats med S O V-ordföljd (*Flickan Sture kysste), eftersom den ordföljden inte existerar i svenskan. Denna förklaring ansluter sig till den förklaring som har getts för motsvarande fenomen i engelskan (Se t ex Langendoen 1970, 102).

Vårt resonemang så här långt visar att platshållningen åstadkoms av element i satsen som kan, men inte behöver, fylla även andra funktioner i satsen. Naturligtvis har ett substantiv som subjekt eller ett finit huvudverb ett eget semantiskt innehåll. Det formella subjektet det och subjektsmärket som är däremot renodlade platshållare och hos personliga pronomen som subjekt, kopulan vara och pro-verbet göra är platshållarfunktionen vanligen påfallande. Karakteristiskt för det formella subjektet det och för subjektsmärket som är att de inte kan uppbära emfas- eller kontrastbetoningar. Detta är dock fullt möjligt både vid personliga pronomen och kopulan vara. Jämför följande exempel, där betoningen markeras genom understrykning:

(91) Det regnar *Det regnar

(92) Han är sjuk Han är sjuk Han är sjuk

De olika funktionerna hos ord med utpräglad platshållarfunktion summeras i tabell 2.

Tabell 2. Platshållning och andra funktioner

FUNKTION	SUBJEKTSMÄRKE <u>som</u>	FORMELLT SUBJEKT <u>det</u>	PERSONLIGT PRONOMEN SOM SUBJEKT	FINIT VERB <u>vara, göra</u>
1. Bärare av betydelselement	Nej	Nej	Kan identifiera en referent Pronomen uppstår numerus person genus kasus	Uppbär tempus (modus) diates
2. Bärare av emfas	Nej	Nej	Ja	Ja
3. Syntaktisk markerar kör: platshållare	Markerar h-sats/bisats	Markerar påstående/fråga h-sats/bisats	Markerar subjekt/objekt påstående/fråga h-sats/bisats	Markerar subjekt/objekt påstående/fråga h-sats/bisats

4. Språkelevs fel

Några av de konstruerade exemplen som vi har givit ovan visar hur en växling av ordföljden eller utelämnning av en platshållare kan påverka tolkningen av satsen. Språkelevs fel är illustrativa på ett liknande sätt.

Att klassificera (en del av) ett yttrande som ett språkligt "fel" innebär att man betecknar det som avvikande från målspråksnormen. Med andra ord, vi kommer här att intressera oss för främmande-språk-performans i mottagarens perspektiv snarare än i sändarens. Den mottagare det gäller är då närmare bestämt den som har målspråket - svenskan - som norm. Vi skall inte utveckla denna genomgång av språkfel till en kontrastiv analys av elevens språkproduktion, fastän det kanske kan vara av intresse för läsaren att sätta de olika felexemplen i samband med vad som sägs om de olika invandrarspråken i avsnitt 5. Vårt huvudintresse här är att se i vilka fall fel faktiskt uppträder, och på vilka sätt de påverkar yttrandets tolkning.

En sak kan vara värd att ha uppmärksamheten på, när man betraktar felens effekt. Så länge man rör sig med konstruerade grammatikexempel är det bekvämt att laborera med isolerade meningar eller delar av meningar. Autentiska fel däremot uppträder alltid i ett visst text- eller diskurs-sammanhang. I en sådan kontext finns det ofta parallella ledtrådar till tolkningen av yttrandet. Fel yttrar sig ofta så, att en av dessa ledtrådar felaktigt pekar mot en annan tolkning. Den störning som felet vållar kan då beskrivas som en konflikt mellan ledtrådar som borde stämma med och bekräfta varandra. Denna konflikt kan äga rum inom en mening (sats, fras etc.), eller i en större kontext. Det förstnämnda kan illustreras med exemplet (93), där ordföljden V S felaktigt används istället för S V i en bisats. (Här och i de följande felexemplen ges först elevens version, och därunder inom böjda parenteser en "rättelse" till standardsvenska. Inom hakparenteser anges elevens modersmål. Understrykningar har vi tillfogat för att tydligare utpeka felställena.)

(93) Jag var trött därför att kunde jag inte sova. [Spanska]
(jag inte kunde)

Ordföljden V S är en huvudsatsmarkör som motsäger bisatsmarkören därför att. Om vi nu ser på meningen (94), isolerad för sig, så ser den ut som en välformad fråga:

(94) Finns det många utländska barn i Sverige

Men i sin kontext, (95), visar den sig vara ett illa-format påstående. Konflikten mellan ledtrådar äger rum i en vidare kontext än satsens.

(95) [Nytt stycke] Finns det många utländska barn i Sverige.

De känner mycket snabbare än sina föräldrar i Sverige. [Japanska]

(Det finns många ... De finner sig tillrätta mycket snabbare...)

Felaktig tolkning av meddelandet tycks inte vara den primära risken med ordföljds- och platshållarfel. Detta skulle bli effekten, om kontexten inte avslöjade ett skenbart välformat, men i själva verket missledande yttrande. Men man kan anta att det är en belastning på mottagarens uppmärksamhet och en störning i mottagningsprocessen, om signaler i yttrandet som borde samverka på ett systematiskt sätt istället pekar i olika riktningar. Särskilt vid lyssnande, men även vid vanlig läsning (till skillnad från långsam, noggrann läsning) gäller det ju för mottagaren att arbeta i tempo och bemästra en hastighetsfaktor. Det förefaller oss därför illa nog, om yttrandet på det här sättet blir "brutet" vid signaleringen av sådana viktiga syntaktiska distinktioner som subjekt/objekt, påstående/fråga och huvudsats/bisats.

Låt oss nu se närmare på hur dessa tre funktioner påverkas av ordföljds- och platshållarfel.

4.1. Satsdel

Vi har inte funnit några ordföljdsfel i materialet som effektivt suddar ut distinktionen subjekt/objekt. Detta skulle ha varit fallet i exempel som (96), där relativpartikeln som är tänkt som objekt men ser ut som subjekt:

(96) Pojken som såg Maria [konstruerat felexempel]

(Pojken som Maria såg.)

Effekten av felet i (96) blir, eftersom relativsatser alltid har ordföljden S V, att som tolkas som subjekt och Maria som objekt. Att den här typen av fel mycket väl skulle kunna uppträda, visas av det autentiska exemplet (97); men här är tolkningen S V O orimlig av betydelse-skäl.

(97) Sedan åt jag frukost med mjölk som lagade varje dag min snälla mamma.

(som min snälla mamma lagade varje dag)

[Grekiska]

Det är lättare att finna subjektutelämningar som inverkar på distinktionen subjekt/objekt. Detta förekommer inte bara i relativsatser. Typiska fall är (98) och (99).

(98) Sedan bäddade sängen [Grekiska]
(Sedan bäddade jag sängen)

(99) Men det finns många saker som kan berätta för dig [Grekiska]
(som jag kan berätta)

I (98) har ett subjektpronomen utelämnats i kontexten Adv V ____ 0, vilket försätter objektet sängen i subjektposition. (Tolkningen Adv V S blir dock betydelsemässigt föga rimlig.) I (99) har vi en subjektutelämning i kontexten Rel ____ V, varigenom relativpartikeln som hamnar i subjektposition och dess objektsroll inte klart anges. Den semantiska spärren mot feltolkning av yttrandet är svagare här än i förra exemplet; åtminstone erfordras en vidare kontext för att tolkningen skall bli säker.

Om fel som (98) och (99) skall kunna påverka tolkningen av syntaktisk roll, så är det naturligtvis ett villkor att satsen innehåller en NP som låter sig tolkas som subjekt om det avsedda subjektet utelämnas. Den feltyp som (98) ger exempel på är ett specialfall av en vidare kategori subjektutelämningar i kontexten Adv V _____. Ofta finns det inget objekt i satsen, som i (100) och (101), och då blir det ingen störning av subjekt/objekt-funktionen.

(100) I september är mörk. [Finska]
(är det mörkt)

(101) Efter Trettio minuter, gick in i rummet. [Japanska]
(Efter trettio minuter gick jag in i rummet)

I det här sammanhanget är det intressant att se att elever ibland övergeneraliserar möjligheten att utelämna ett koreferent subjekt i samordnad sats. Vi nämnde tidigare att ett koreferent subjekt optionellt kan utelämnas från den initiala positionen i en icke-initial samordnad huvudsats efter vissa konjunktioner; se diagrammet (17) ovan. Vi såg att detta är tillämpligt i (12) men inte i (18a):

(12) Kalle for till Västerås och (han) kom sen inte tillbaka.

(18a) Kalle for till Västerås och sen kom han inte tillbaka.
Men inte: *och sen kom inte tillbaka.

Villkoret "initial position" har försumrats i följande felexempel:

(102) Hela universitetet ser ut som en fabrik. Studenterna går in genom en dörr och efter några år kommer ut som färdiga produkter. (och efter några år kommer de ut)
(Eller: ... och kommer ut efter några år) [Persiska]

(103) Han var framme till Göteborg klockan 14.30 och sedan tog en taxi till hotellet.
(och sedan tog han en taxi)
(Eller: ... och tog sedan en taxi) [Japanska]

Anta att vi gör några lexikala utbyten i exempel (103), bl a att vi väljer ett verb som kan uppfattas antingen som transitivt eller som intransitivt:

(104) Han kom hem klockan 14.30 och sedan ringde Maria.

Vem ringde vem? Som exemplet nu lyder, blir den enda möjliga tolkningen att Maria ringde honom. Är Maria avsett som objekt, krävs ett pronomen som platshållare för subjektet: och sedan ringde han Maria. Eller också får man avstå från att spetsställa adverbialet: och ringde sedan Maria. På samma sätt kan exemplen (102) och (103) ges alternativa rättelser; se ovan. Att svenskan har detta ordföljdsvillkor för subjektsreduktion vid samordning nödvändiggörs av svenskans grundmönster för ordföljden i påstående huvudsats: X V NP tolkas som X V S om inte X = S. Detta är för övrigt den enda typ av subjektsutelämnning som även engelskspråkiga gör. Det stämmer mycket väl med förhållandena i modersmålet och bekräftar snarast vår teori om platshållningen. I engelskan är ordföljden i de flesta fall oföränderligt S V O, vilket skapar förutsättning för att subjektsreduktion vid samordning utan skada kan ske även i adverbialinledda satser. Ordningen mellan det kvarvarande NP:t och verbet avgör tolkningen av satsdel: V O som i and then called Maria, till skillnad från S V-tolkningen i and then Maria called.

4.2. Satstyp

Distinktionen påstående/janejfråga påverkas i ett antal fall. Ett sådant fall är när ett initialt tempusbärande verb följs av ett subjekt i påståendesats, # V S istället för det korrekta # S V. Sådana satser får alltså frågeordföljd.

(105) Finns det många ojämlikheter i världen. [Japanska]
(Det finns mycken ojämlikhet i världen.)

(106) Måste man veta vad hände någonstans i världen [Polska]
(Man måste veta vad som har hänt)

(107) På morgonen går jag upp kl. 7. Kokar jag kaffe eller te.
(Jag kokar) [Finska]

I exempel (105) är det formella subjektet det en konsekvens av presenteringskonstruktionen. Det motsvarande subjektсутelämningsfelet ger samma effekt, en frågeformad sats. Ett exempel på detta är (108), som är hämtat ur en kontext som klargör att satsen är avsedd som påstående.

(108) Byggs inga stora lägenheter för storhushåll. [Ungerska]
(Det byggs)

Det motsatta ordföljdsfelet, # S V istället för # V S i en direkt janejfråga, förekommer också:

(109) Du är verkligen glad att du har flyttat från byn i Norrland till en Stockholmsförort? [Polska]
(Är du)

En vanlig feltyp består i inversion i huvudsats efter en samordnande konjunktion:

(110) Natt vår mörk när han läste och borjade han att bli rädd.
(Natten var mörk när han läste och han började bli rädd.) [Spanska]

(111) Jo, men hade han också en fin stor hund. [Engelska]
(men han hade)

(112) Hon tittade på alla nya kläder, men köpte hon ingenting.
(men hon köpte) [Arabiska]

Satsen blir i sådana fall frågeformad. Denna feltyp kan sättas i samband med vad som händer i huvudsatser med ett inledande adverbial (eller annat icke-subjekt). Rak ordföljd i sådana satser är en mycket frekvent och vitt

spridd feltyp. (113) är ett exempel; fler skall ges längre fram.

(113) Plötsligt jag såg min kompis. [Turkiska]
(såg jag)

Nu är satser av typen # Adv V S ..., alltså rättversionen av (113), oerhört vanliga i svensk text; detta är den vanliga huvudsatsordföljden i praktiken, vid sidan av typen # S V ... Hur vanliga fel av typen (113) än är, så innebär detta, att eleverna ändå behandlar sådana här satser rätt det övervägande antalet gånger. Det gäller för alla elever i undersökningen. Det är då naturligt att betrakta den feltyp vi har i (110), (111) och (112) som resultatet av en övergeneralisering av den regel som kräver inversion efter ett icke-subjekt i huvudsats, en regel som alla elever uppenbarligen lär sig behärska i princip på ett tidigt stadium. Den samordnande konjunktionen skall ju inte räknas som en konstituent X i huvudsatsstrukturen # X V ... och det tycks vara detta faktum som elever missar i fall som (110), (111) och (112).

Utelämnning av det finita verbet avlägsnar en ledtråd för tolkningen av satsen som påstående eller fråga: kontrasten S V / V S neutraliseras när V utelämnas. Verb som utelämnas i vårt material är i regel sådana verb som inte uppbär mycket eget betydelseinnehåll. Särskilt utelämnas kopulan mer än sporadiskt, i synnerhet av elever som kan utelägna kopulan i modersmålet. Här är några exempel på kopulautelämnningar:

(114) Alla här nästan likadana [Arabiska]
(Alla här är nästan likadana.)

(115) Denna skillnad svårt nu också. [Ungerska]
(är svår)

(116) Ofta mamma och jag tvungna att försvuma hem ifrån
över helgerna. [Japanska]
(Ofta är mamma och jag tvungna att försvinna)

(117) Jag tror att det här beslutet alldeles fel. [Turkiska]
(att det här beslutet är alldeles fel)

(118) Om man inte kan hitta på någon som särskilt bra [Japanska]
(som är särskilt bra)

Kopulautelämnningar tycks inte hindra tolkningen av påstående/fråga

särskilt mycket i praktiken, av olika skäl. För det första är, när det gäller bisatser, satsinledaren en tydlig underordningsmarkör, vilket förhindrar att satsen tolkas som direkt fråga. Detta gäller i fall som (117) och (118). Det är ju också karakteristiskt för bisatser att de ofta lätt kan ersättas med olika slags icke-finita konstruktioner. Så kan man t ex parafrasera (117) med Jag anser det här beslutet (vara) alldeles fel och (118) med Om man inte kan hitta någon särskilt bra. I huvudsatser kommer ofta ett adverbial först i satsen, som i (116), varigenom satsen inte så lätt kan tolkas som en fråga. Eftersom mottagaren för att få satsen komplett måste lägga till ett finit verb, har han att välja mellan placeringen # Adv V S (=påstående) och placeringen # V Adv S. Det senare blir vanligtvis ogrammatiskt, eftersom frågor av denna form bara är möjliga med en mycket begränsad grupp korta satsadverb (inte, aldrig, kanske m fl). Jämför:

- (119) Är mamma inte hemma?
Är inte mamma hemma?
Är mamma ofta hemma?
*Är ofta mamma hemma?

Vidare framgår det av felmaterialet att ingen av kopulautelämningarna där uppträder i en huvudsats som är avsedd som fråga; kontexterna ger tydligt besked om detta. Utan tvivel är frågan den "markerade" medlemmen av oppositionen påstående/fråga: om en sats inte explicit kännetecknas i yttrandet som fråga, så kommer den prefererade tolkningen att vara påstående. Det ser ut som eleverna tenderar att förlita sig på detta. Det skulle vara intressant att se motbeleg i form av kopulautelämningar i huvudsatser som är avsedda som frågor.

4.3. Satshierarki

Vi nämnde att exempel som (113), med rak ordföljd efter ett inledande icke-subjekt i huvudsats, är mycket vanliga. Deras effekt har att göra med distinktionen huvudsats/bisats. Här är några parallella exempel:

- (120) Men i Algeriet majoritet av kvinnor har ingen utbildning.
(har majoriteten av kvinnorna) [Arabiska]
- (121) För svenskarna det är inte likadan. [Spanska]
(För svenskarna är det inte likadant.)

(122) och när Herman visslar hunden kom. [Engelska]
(kommer hunden)

När ett icke-subjekt (som också kan vara satsformat, jfr (122)) sätts först i huvudsatsen utan att S och V inverteras, så är detta ett brott mot grundmönstret # X V för påstående huvudsatser. Vi får istället ett mönster # X S V i elevens sats som är helt parallellt med det mönster # So S V som gäller i rigida bisatser (där So betecknar bisatsinledaren: konjunktion, relativpronomen etc.). Engelska är ett näraliggande exempel på ett språk som är strukturerat på det sättet. Där används inte inversionen och platshållarna för att skilja påstående huvudsats från bisats.

En särskild variant av denna feltyp, som tydligare belyser den roll som den oföränderligt raka ordföljden spelar som bisatsmarkör har vi i (123).

(123) Under tiden Eva sitter i frisörsalongen. [Polska]
(Under tiden sitter Eva i frisersalongen.)

Såsom vi nämnde tidigare, kan relativpartikeln som utelämnas i restriktiva relativsatser när den inte relativiserar subjektet, som i flickan (som) Sture kysste, jfr exemplen (87) - (90) ovan. Enligt samma princip kan felmeningen (123) tolkas av en svensk mottagare som (124).

(124) Under tiden (som) Eva sitter i frisersalongen...

En besläktad felkategori är den som representeras av följande exempel.

(125) Den 26 gjorde jag en tavla som tyckte jag om [Spanska]
(jag tyckte)

(126) När de kommer framför blijetlucka märka de att har det stängt.
(den har) [Persiska]

(127) Om fanns det tre eller fyra personer i varje bil [Arabiska]
(det fanns)

Här inverteras ordföljden efter en bisatsinledare. Detta gör distinktionen mellan huvud- och bisats oskarp på liknande sätt som i exemplen (113), (120), (121) och (122), med den skillnaden att vi här får ett (illaformat) bisatsmönster # So V S som en pendang till det vanliga (välformade) huvudsatsmönstret # X V S. Det finns också en likhet mellan den felaktiga in-

versionen efter bisatsinledare i (125) - (127) och motsvarande efter samordnande konjunktion som vi hade exempel på i (110) - (112). Samma förklaring förefaller giltig i båda fallen: vi har återigen att göra med en övergeneralisering av den inversion som äger rum efter ett inledande icke-subjekt i huvudsatser, den ordföljdstyp vi har i rättversionen av exemplen (113), (120), (121) och (122).

I somliga fall påverkar felet mottagarens tolkning på ett mer kritiskt sätt. Detta inträffar när vi har att göra med en satsinledare som också används i huvudsatser, i en frågande eller demonstrativ funktion (jfr avsnitt 3.3 ovan). I sådana fall är ordföljden den enda ledtråden inom satsen för tolkningen av huvudsats/bisats (förutom möjligtvis intonationen eller interpunktionen). Den inverterade ordföljden tyder på huvudsats. I regel omöjliggörs dock denna tolkning av att den felformade satsen hänger illa ihop med meningen i övrigt, om den tolkas som huvudsats: vi får en "ledtrådskonflikt" inom meningens ram. Ett exempel på detta är (128). Observera att den (likaledes felaktiga) raka ordföljden i huvudsatsen i detta fall förstärker intrycket av att den första satsen är en fråga och den andra en ny mening.

(128) När slutade hon frukosten hon måste gå in i en fruktaffär.

(När hon slutade frukosten måste hon) [Ungerska]

Denna feltyp är vanlig vid indirekta frågor och besläktade bisatser som styrs av ett verb som betecknar sägande, tänkande, vetande etc. Exempel ger (129), (130) och (131).

(129) Nu kan jag säga vad vill jag. [Turkiska]

(vad jag vill)

(130) Jag har en granne som ringer varje morron och fråga, hur mår jag.

(hur jag mår) [Finska]

(131) Han förklarade hur uppvärms husen med varmt vatten. [Grekiska]

(hur husen uppvärms)

Problemet är här återigen att vi har en satsinledare vad, hur, etc., som fungerar både i bisats och i direkt fråga. Med frågeordföljd, V S, får man i fall som (129) och (130) intryck av direkt anföring, med därav följande betydelseförskjutningar. För en utförligare diskussion av problemen vid anföring hänvisas till Hammarberg och Viberg (1976).

Subjektsutelämnningar i motsvarande kontext, # So ____ V, förekommer också. Om man beskriver ordföljdsfelen (125) - (131) så, att de

oavsiktligt byter ut en bisatsmarkör mot en huvudsatsmarkör, så kan man säga att platshållarutelämningarna i (132) - (134) bara avlägsnar denna bisatsmarkör. (I (133) har vi samtidigt också en utelämning i huvudsats.)

(132) Karin tänkte att måste äta en smörgås. [Ungerska]

(att hon måste)

(133) Om vill ha sprit, måste går 100 kilometer [Finska]

(Om man vill ha sprit, måste man gå)

(134) När började mörka vändade vi till stan igen [Grekiska]

(När det började mörkna)

Som vi kunde vänta oss, utelämnas ofta subjektmärket som. Resultatet blir detsamma som vi konstaterade ifråga om (129) - (131): satsen ändrar form från bisats till direkt fråga.

(135) och frågade vilken film var där. [Spanska]

(och frågade vilken film som gick där.)

(136) Jag läser om nya skivor och vad ska hända på TV [Engelska]

(vad som ska hända)

4.4. Sammanfattning. Fel- och kontexttyper

Låt oss sammanfatta det här avsnittet om elevers språkfel. Vi har sett exempel på de olika slag av inversions- och platshållarfel som förekommer i materialet, och hur de påverkar tolkningen av syntaktisk roll, satstyp och satshierarki. Om vi istället väljer att systematisera de olika slag av kontexter i vilka dessa feltyper uppträder, får vi den översikt som visas i tabell 3.

Tabell 3. Ordföljds- och platshållarfel förtecknade efter typ av kontext. Beteckningarna skall läsas enligt följande: # S V → # V S betyder att # S V, som målspråksnormen kräver, har ersatts i elevens yttrande med # V S; på liknande sätt betyder S → ∅ / # X V ____ (0) att S har utelämnats ur den erforderliga sekvensen # X V S 0 eller # X S V; och så vidare. Bokstavs-beteckningarna förklaras i texten och sammanfattas också vid tabell 4.

FELTYP	FUNKTION SOM PÅVERKAS: Satsdel/Satstyp/ Satshierarki	CITERADE EXEMPEL
ORDFÖLJDSFEL		
Huvudsats		
Påstående		
# S V → # V S	Satstyp	94-95, 105-107
Co S V → Co V S	Satstyp	110-112
# X V S → # X S V	Satshierarki	113, 120-124
Fråga		
# V S → # S V	Satstyp	109
Bisats		
# So S V → # So V S	Satshierarki; Satsdel	93, 125-131; 96-97
PLATSHÅLLARFEL		
Huvudsats		
Påstående		
S → ∅ / # X V ____ (0)	Satsdel	98, 100-101
S → ∅ / Co X V ____	Satsdel	102-103
V → ∅ / # X ____ S	-	116
S → ∅ / # ____ V	Satstyp	108
V → ∅ / # S ____	-	114-115
Fråga		
S → ∅ / # V ____		saknas
V → ∅ / # ____ S		saknas
Bisats		
S → ∅ / # So ____ V	Satshierarki	132-134
V → ∅ / # So S ____	-	117
S → ∅ / # Rel _{Icke-Subj} ____ V	Satsdel	99
V → ∅ / # Rel _{Subj} ____	-	118
som - ∅ / # Wh ____ V	Satshierarki	135-136

5. Typologisk jämförelse

I det här avsnittet ska vi avgränsa gruppen av platshållarspråk och samtidigt försöka ta reda på vilka variationer som finns inom denna grupp.

Vi ska också kortfattat titta på de språk som inte är platshållarspråk och se hur dessa skiljer sig från platshållarspråken, framför allt med avseende på de satsgrammatiska funktionerna hos ordföljden vilka är en förutsättning för platshållartvånget.

Alla de typologiska data som tas upp i det här avsnittet summeras i tabell 4. Den fullständiga tabellen ges från början för att underlätta överblicken. Den kommer successivt att förklaras alltefter som resonemanget fortskrider. (Tabellen står på sid 41-42.)

5.1. Platshållare som typologiskt kriterium

Det främsta kännetecknet på platshållarspråken, vilket avgränsar dessa språk från alla övriga språk är förekomsten av ett obligatoriskt formellt subjekt och det obligatoriska utsättandet av personliga pronomen som subjekt. Alla platshållarspråken har dessutom en obligatorisk kopula men detta gäller även för många språk som inte är platshållarspråk. Gruppen av platshållarspråk består av alla de moderna germanska standardspråken samt modern standardfranska. De övriga språken i tabellen representerar flera skilda typer av språk som inte har något platshållartvång. Så vitt vi vet finns det inga andra språk som obligatoriskt sätter ut de platshållare som är karakteristiska för de germanska språken och franskan. Det finns två platshållare som endast uppträder i några av platshållarspråken. Den ena är subjektsmärket. Det återfinns endast i de kontinentala nordiska språken (svenska, danska och de två norska standardspråken). Det finns inget subjektsmärke i isländskan eller färöiskan. Den andra idiosynkratiska platshållaren är det engelska pro-verbet do som används i direkta frågor. Vi återkommer till detta längre fram.

Om vi granskar förekomsten av platshållare mer ingående i sektion D i tabell 4, så finner vi att vissa genomgående uppträder tillsammans medan andra är hierarkiskt ordnade på så sätt att förekomsten av en viss platshållare implicerar förekomsten av en viss annan platshållare. Vi föreslår tentativt följande hierarki för platshållardragen. Vi har försökt ge en fullständig lista på de språk som nämns under 1 och 2. Den grupp av språk som nämns under 3 med en obligatorisk kopula har många medlemmar utanför vårt sampel.

1.a. Obligatoriskt subjektsmärke	1.b. Pro-verb (" <u>do</u> ") i samband med inversion S/V
Kontinentala nordiska språk
(svenska, danska, de två norska standardspråken)	Engelska
↓	
2. Obligatoriskt utsättande av formellt subjekt och av personliga pronomen som subjekt	
De nordiska språken
Tyska och holländska
Engelska
Franska	
↓	
3. Obligatorisk kopula	
De germanska språken
De romanska språken
Polska (huvudsakligen)
Persiska
Finska
(och många andra språk)	

Ett språk som har drag 2 måste ha 3, ett språk som har drag 1a eller 1b måste ha 2 och 3. Hierarkin har en skala med tre steg för platshållarspråken, där de kontinentala nordiska språken och engelskan utgör extrempunkterna. Vi kommer längre fram att hävda att de kontinentala nordiska språken från funktionell synpunkt är mer konsekventa än engelskan. Utöver de platshållare som nämns ovan finns det ytterligare en typ, nämligen det pronominala adverbet där och dess motsvarighet i vissa av platshållarspråken. I presenteringskonstruktionen fungerar detta element som platshållare i sydsvenskan, danskan, holländskan och engelskan.

5.2. Platshållarspråken

I den här avdelningen ska vi dela in platshållarspråken i undertyper. För varje undertyp kommer vi att ange de avvikelser som förekommer från det svenska systemet med samspel mellan ordföljd och platshållare. Kortfattat försöker vi också ange vilka konsekvenser avvikelserna har för den funktionella analysen.

Tabell 4. Översikt av typologiska data

	SVENSKA	TYSKA	ENGELSKA	FRANSKA	SPANSKA	GREKISKA	POLSKA	PERSISKA	FINSKA	UNGERSKA	EGYPTISK ARABISKA	TURKISKA	JAPANSKA
A. GRUNDLÄGGANDE													
ORDFÖLJD	SVO	SVO	SVO	SVO	SVO	SVO	SVO	SOV	SVO	SVO/SOV	SVO	SOV	SOV
B. SATSGRAMMATISKA RESTRIKTIONER PÅ ORDFÖLJDEN													
Huvudsats	# XV	# XV	# (X)SV ¹	# (X)SV ¹	-	-	-	-	-	-	[SVO]	-	V#
(Rigid) bisats	# SoSV	V#	# SoSV	# SoSV ¹	[#SoVS] ²	[#SoVS] ²	-	-	-	-	[# SoSVO]	oftast nominaliserad	VSo#
C. MEDEL ATT BILDA JANEJFRAGOR													
Ordföljd	# VS	# VS	# vS	#(S)V-s	[#VS]	[#VS]	[#Vs] ³	-	-	[#VS]	-	-	-
Frågepartikel	-	-	-	# Q ⁴	-	-	# Q	#Q/Q#	#X-Q	-	#Q	XQ	V-Q#
Intonation som enda signal	nej	nej	nej	ja	ja	ja	ja	ja	nej	ja	ja	nej	[ja] i kvinnors språk
D. PLATSHÄLLARE: OBLIGATORISK ANVÄNDNING AV:													
Subjektsmärke	ja	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej
Formellt subjekt	ja	ja	ja	ja	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej
Personligt pronomen som subjekt	ja	ja	ja	ja	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej	nej
Kopula	ja	ja	ja	ja	ja	ja	[ja]	ja	ja	nej	nej	nej	[nej]

TECKENFÖRKLARING:

S = subjekt

V = finit verb

O = objekt

X = en ospecificerad konstituent

s = pronominellt subjekt, eller subjekt av sådan typ som nämns i fotnot 3.

v = finit hjälpverb

= satsgräns

So = bisatsmarkerande element

Q = frågepartikel eller -affix

[] = bara en tendens, inte en klar grammatisk restriktion

() = optionellt (frivilligt) element

NOTER:

1) Vissa undantag finns.

2) En tendens i vissa typer av bisatser, särskilt temporala och relativa satser.

3) Endast om s = pan 'herrn', pani 'frun', panna 'fröken' (äldre), panienka 'fröken' (yngre) som tilltalsformer.

4) Q = Est-ce que.

5.2.1 De nordiska språken

De andra nordiska språken fungerar exakt som svenskan med undantag av att isländskan och färöiskan inte riktigt lika strikt upprätthåller platshållartvånget. Någre smärre avvikelser förekommer också med avseende på de relevanta ordföljdsreglerna. Som vi tidigare konstaterat är de kontinentala nordiska språken ensamma om att ha ett särskilt subjektsmärke i indirekta frågeordsfrågor. Subjektmärket utgörs av historiskt samma ord, nämligen som. Alternativt med som använder danskan dessutom der som subjektsmärke:

- (137) a. De kappedes om, hvem der kunde spise mest.
b. De kappedes om, hvem som kunde spise mest.

(Diderichsen 1946, 189)

Subjektmärket saknas helt i isländskan och färöiskan. Det formella subjektet tycks dessutom kunna utelämnas i flera fall, där ett sådant är obligatoriskt i svenskan, att döma av exemplen i Einarsson (1949) och Lockwood (1955). Isländskan och färöiskan skiljer sig också något från de kontinentala nordiska språken med avseende på ordföljden. Det fall som verkar mest intressant från platshållarsynpunkt är möjligheten att placera vissa element framför det finita verbet i några typer av bisatser. I isländskan kan t ex ordningsföljden mellan ett perfekt particip och ett hjälpverb kastas om i en underordnad sats om subjektet är befrågat eller relativiserat (Einarsson 1949, 173):

- (138) a. þeir spurðu, hver vaeri kominn. De frögade, vem som hade kommit.
b. þeir spurðu, hver kominn vaeri.

Om det andra alternativet väljs, är det möjligt att signalera distinktionen mellan en direkt och en indirekt frågeordsfråga genom ordföljden på ett sätt som kompenserar för frånvaron av ett subjektsmärke. (Informeranter som vi tillfrågat anser dock att alternativ b är föråldrat. Överhuvud taget verkar färöiskan och isländskan förändras i riktning mot systemet i de kontinentala nordiska språken.)

5.2.2 Tyska och nederländska

I standardtyskan kasusböjs nomen och verbet kongruerar med subjektet till person och numerus. Detta innebär att satsdelsfunktionen signaleras

Eftersom ordföljdssystemet helt skiljer sig från det svenska på denna punkt, så fungerar platshållarna också på ett annat sätt i bisatser. Avgörande för signaleringen av bisatsstatus genom ordföljden är i tyskan endast verbets placering, inte den inbördes placeringen av subjekt och verb. Det obligatoriska användandet av en kopula spelar en viss roll för signalerandet av satsdelshierarkin i ett system av detta slag:

Huvudsats	Bisats	Huvudsats eller bisats?
Wann ist Hans fertig?	Wann Hans fertig ist, weiss ich nicht.	*Wann Hans fertig

Men i princip motiveras inte användandet av platshållare i tyskan av ordföljdskontrasten mellan huvudsats och bisats. Subjektspronomen och det formella subjektet skulle i de flesta fall kunna utelämnas i bisats utan att tolkningen av satsdelshierarkin påverkades (även om det går att konstruera exempel där det är fallet). Att tyskan saknar motsvarighet till svenskans subjektsmärke är vad man kunde vänta sig, om man godtar den funktionella förklaringen som getts för svenskans del. Det tyska systemet i bisats bygger endast på verbet och inte på subjektet. Den främsta motiveringen för användandet av platshållare i tyskan är kontrasten mellan direkt påstående och janejfråga, där tyskan fungerar på samma sätt som svenskan.

Nederländskan tillhör samma undertyp bland platshållarspråken som tyskan. Bisatser markeras genom att verbet (verben) står sist. Det finns emellertid en påfallande skillnad mellan nederländskan och tyskan. Det är att hjälp verbet står före huvud verbet i nederländska bisatser:

(141) Hij zei dat hij wel was gekomen, als hij tijd had gehad.	Er sagte, dass er wohl gekommen wäre, wenn er Zeit gehabt hätte.
---	---

(Exemplen är hämtade från Jalink-van den Toorn 1967, 86.)

5.2.3. Engelska

I engelskan finns det en mycket stark tendens att genomgående använda ordföljden S V O. Engelskan saknar svenskans allmänna inversionsregel i påstående huvudsats. Inversion mellan subjektet och det finita verbet är begränsad till ett litet antal specialfall, t ex för att signalera ett plötsligt uppdykande vid vissa intransitiva verb: Here comes my aunt, Up jumps Boxer eller vid sägeverb; ... said John. (jfr listan över

"root transformations" i Hooper och Thompson 1973, 466-68). Det konsekventa genomförandet av S V O-ordföljden medför att satsdelsfunktionen nästan alltid markeras entydigt genom ordföljden. Satsdelsfunktionen signaleras dessutom entydigt i de varianter av engelskan som över huvud taget tillåter att ett objekt spetsställs:

(142) This book you should read.

Platshållarna spelar en underordnad roll då det gäller att signalera satsdelsfunktionen. I ett exempel som det följande förändras inte tolkningen av satsdelsfunktionen hos NP Peter, om subjektspronomenet utelämnas (I den mån den grammatiska satsen går att tolka.):

(143) Yesterday I called Peter jfr Igår ringde jag Peter

(144) *Yesterday called Peter Igår ringde Peter (=eng. Yesterday
Peter called)

Vid ett transitivt verb är den engelska tolkningsregeln:

(Adv) NP $V_{\text{transitiv}}$ NP är alltid S om det står direkt före V

$V_{\text{transitiv}}$ NP NP är alltid O om det står efter V

I svenskan ser tolkningsregeln ut så här, då ett adverbial är spetsställt:

Adv V NP (NP) Det första NP:et efter V är alltid S,
Det andra NP:et efter V är alltid O

Subjektspronomenet är väsentligt som en platshållare i svenska satser av detta slag, eftersom subjekts- och objekts-NP:et står på samma sida av verbet och den inbördes ordningen dem emellan är avgörande. I engelskan uppstår samma behov av en platshållare, då ett objekt har spetsställts. Men sådana exempel är inte lika vanliga i engelskan som i svenskan (I många varianter av engelskan förekommer inte sådan spetsställning alls.):

(145) Peter I called yesterday (Peter tolkas som objekt)

(146) Peter \emptyset called yesterday (Peter tolkas som subjekt)

Satstyp signaleras tydligt av ordföljden men genom att engelskan så konsekvent har genomfört S V O-ordföljden måste detta ske på ett mer komplicerat sätt än i de andra germanska språken. Att engelskan tillåter inversion endast vid hjälpverb (do, be, have och vissa modala hjälpverb) kan tolkas som en lösning av problemet att kunna signalera en direkt janejfråga genom ordföljden samtidigt som satsen bibehåller den kanoniska

negerad fråga Did he not come? *He not came påstående eller fråga?
emfatisk in- Not until the party was over, did he show up.
version (?)Not until the party was over, he showed up.

(I det sista exemplet påverkar utelämnandet av do inte tolkningen.)

Do uppfattas också som en platshållare av Thompson (1978), som analyserar engelskan från en utgångspunkt som påminner starkt om vår.

Ordföljden kommer i engelskan till ganska begränsad användning för att signalera satshierarki. Den kontrast som finns i svenskan mellan mönstret för huvudsats X V och mönstret för bisats S V, har ingen motsvarighet i engelskan, som har S V i både huvudsats och bisats. I vissa typer av sats ser finns det trots detta en kontrast. Detta gäller för frågeordsfrågor och vissa bisatser som inleds av frågeord, t ex relativbisatser och temporala bisatser inledda av when. I dessa bisatser är platshållarna ungefär lika viktiga som i svenskan för att upprätthålla en kontrast. Subjektspronomen och be fungerar i princip på samma sätt som i svenskan, även om inversionen i huvudsats sker på annat sätt än i svenskan. De principiellt intressanta skillnaderna med avseende på platshållarna är avsaknaden av ett subjektsmärke å ena sidan och användandet av do som en språkspecifik platshållare å den andra sidan. Hur do fungerar som en platshållare vid upprätthållandet av en ordföljdskontrast mellan direkt och indirekt frågeordsfråga framgår av följande exempel:

- (152) a. When did he come? Wh v S V
 b. I don't know when he came Wh S V

Ordföljdskontrasten neutraliseras då subjektet befrågas:

- (153) a. Who invented the corkscrew?
 b. I don't care who invented the corkscrew

Ett subjektsmärke skulle ha en funktion att fylla i engelskan. En faktor som kan vara av betydelse är att bisatser av det här slaget inte gärna spetsställs i engelskan. Som vi hävdade i avsnitt 3.3. är ordföljden förmodligen en speciellt viktig ledtråd, då bisatsen inleder meningen.

Det kan vara intressant att jämföra ordföljdssystemet i engelskan och svenskan. I svenskan signaleras de tre SGO-funktionerna samtidigt av ordföljden utan att man säga att någon av dessa funktioner skulle dominera över de andra. I engelskan måste man i första hand ta hänsyn till den kanoniska formen S V O, vilken kan tolkas som ett utslag av

funktionen satsdel (=Mathesius grammatiska princip). De båda övriga funktionerna domineras av denna funktion. Skillnaden mellan påstående och direkt janejfråga signaleras på ett mer komplicerat sätt i engelskan på grund av denna dominans. Ta t ex den svenska satsen Kysste Peter Irene? Placeringen av Peter direkt efter verbet signalerar samtidigt att Peter är subjekt och att satsen är en fråga. I den engelska satsen Did Peter kiss Irene? måste man i första hand ta hänsyn till den kanoniska formen, som hänger samman med funktionen satsdel. Signalen för frågan får inte bryta den kanoniska formen och därför måste engelskan tillgripa ett mer komplicerat mönster än svenskan för att kunna signalera frågan genom ordföljden. På så sätt kan man hävda att funktionen satsdel dominerar över funktionen satstyp i engelskan. (Ett likartat resonemang gäller för satsdel kontra satshierarki.)

5.2.4. Franska

Vår analys av franskan grundar sig på det skrivna standardspråket ("code écrit"). Det moderna talspråket ("code parlé") avviker från detta i flera avseenden, som är relevanta för vårt resonemang.

Franskan liknar engelskan i ett viktigt avseende. Ordföljden S V O har genomförts i högre grad än i de andra platshållarspråken. (För franskans del är naturligtvis proklitiska objekt ett undantag. Vi bortser också från dislokerade satser: Pierre, je l'ai vu hier.) Detta innebär att satsdelsfunktionen dominerar över de andra SGO-funktionerna. Av samma skäl som i engelskan spelar platshållarna en underordnad roll för att signalera denna funktion.

Ordföljden kan emellertid med hjälp av platshållarna fortfarande användas som en signal för satstypen i skriven franska. Vi anmärkte tidigare att användandet av pro-verbet do och andra hjälpverb i engelskan kunde tolkas som en lösning av problemet att ha inversion i direkta frågor samtidigt som den kanoniska formen S V O bibehålls. En liknande tolkning kan ges av den s k komplexa inversionen i franskan, varvid ett personligt pronomen uppträder som en platshållare för ett subjekt med nomen som huvudord. Inversionen är i franskan endast möjlig då subjektet utgörs av ett personligt pronomen, det formella subjektet ce eller on 'man':

(154) Est-il parti?

(155) Pierre est-il parti?

I det undre exemplet fungerar il som en renodlad platshållare. Frågan kan

signaleras genom ordföljden utan avvikelser från ordföljden S V (0). Det sista exemplet visar också att inversionen inte behöver förekomma initialt i satsen i franskan. Vi symboliserar denna metod att signalera en direkt janejfråga: # (S)V-s, där s står för ett pronominellt subjekt. Det finns också andra sätt att signalera en direkt janejfråga i skriftspråket. I dessa fall finns det inte något behov av platshållare. Den funktionella motiveringen för platshållarna är därför svagare i franskan än i de övriga platshållarspråken.

I viss utsträckning signaleras satshierarkin genom ordföljden. Det finns dock ingen konsekvent skillnad mellan ordföljden i huvudsats och bisats såsom i svenskan eller tyskan. Det går dock att hitta vissa fall, där skillnaden mellan huvudsats och bisats främst signaleras genom ordföljden. Det tydligaste fallet är förmodligen skillnaden mellan en direkt och en indirekt frågeordsfråga. Men inte ens i detta specialfall signaleras huvudsats/bisatsdistinktionen genomgående genom ordföljden. Ibland finns det ingen formell kontrast (bortsett från interpunktionen) och ibland signaleras distinktionen med andra medel än ordföljden. Följande exempel hämtade från Grevisse (1969, 1035) visar de viktigaste fallen i det skrivna standardspråket:

direkt frågeordsfråga	indirekt frågeordsfråga	signal för distinktionen huvudsats/bisats
Quel est ton nom?	Dis moi quel est ton nom.	ingen formell kontrast
Qui vient?	Dis moi qui vient.	ingen formell kontrast
Qui vois-tu?	Dis moi qui tu vois.	ordföljden ensam
Où vas-tu?	Dis moi où tu vas.	ordföljden ensam
Que veux-tu?	Dis moi ce que tu veux.	växlingen que/ce que + ordföljden

Som ett alternativ till de direkta frågorna kan en omskrivning med est-ce qui/que också användas med undantag för det översta exemplet. Eftersom denna omskrivning inte kan användas i bisats är den också en signal för satshierarkin:

(156) Qui est-ce qui vient?

(157) Où est-ce que tu vas?

Att ge en funktionell förklaring till platshållartvånget i franskan är problematiskt i många avseenden. Den tydligaste motiveringen finns vid inversion i frågor. Men i det moderna talspråket används inte längre inversion i janejfrågor. Den vanligaste signalen är intonation enbart. (Se Söll 1974, 116-27 för ytterligare information om talspråket.) Det vore intressant att undersöka om det finns någon funktionell motivering

för platshållartvånget i talspråket. Även en undersökning av den dia-kroniska utvecklingen skulle vara intressant. Franskan tycks ha passerat genom ett stadium där ordföljden var mer lik ordföljden i de germanska språken. Kanske fanns det ett större behov av platshållare i franskan, då platshållartvånget uppkom. (Ett studium av frågans utveckling tyder på det. Se Foulet 1921.)

5.3. Språk utan platshållartvång

Språken utan platshållartvång bildar inte en särskild grupp språk-typologiskt utan representerar flera skilda språktyper. De delar endast det negativa kännetecknet att inte kräva platshållare. Avsikten med följande avsnitt är att visa att det inte finns något funktionellt behov av platshållartvånget i dessa språk, därför att ordföljden inte bildar samma system som i platshållarspråken med avseende på de tre SGO-funktionerna.

För att testa om det finns ett funktionellt behov av platshållarna i de undersökta språken, har vi först letat efter allmänna satsgrammatis-ka restriktioner på ordföljden. Se avdelning B i tabell 4. Vi utgår från en påståendesats med elementen S, V och O och ser hur dessa kan placeras i förhållande till varandra. Logiskt finns sex alternativ. Det finns inga satsgrammatiska restriktioner på ordföljden om alla sex alternativen är möjliga utan att något av följande inträffar:

1. Satsen blir ogrammatisk	<u>typ av kriterium</u>
grammatikalitet
2. Satsdelsfunktionen förändras	ordföljdens satsgrammatiska funktion
3. Satstypen förändras från på-
stående till fråga	- " -

Följande jämförelse mellan svenskan och finskan visar principen:

	<u>Tolkning</u>		<u>Tolkning</u>
Johan slår Henrik	SV0. (OVS.)	Juho lyö Heikkiä	SV0.
Johan Henrik slår	går ej	Juho Heikkiä lyö	SOV.
Henrik Johan slår	går ej	Heikkiä Juho lyö	OSV.
Henrik slår Johan	SV0. (OVS.)	Heikkiä lyö Juho	OVS.
Slår Johan Henrik	VS0?	Lyö Juho Heikkiä	VS0.
Slår Henrik Johan	VS0?	Lyö Heikkiä Juho	VOS.

(Källa för finska: Hakulinen 1960, 198. Där ges även vissa uppgifter om de skilda textgrammatiska funktionerna hos de sex alternativen.)

I finskan finns således inga allmänna satsgrammatiska restriktioner på ordföljden, vilket markeras med ett minus (-) i tabellen. I vissa språk

såsom spanskan är inte alla de sex logiskt tänkbara alternativen grammatiska. Enligt Meyer (1972, 185) är följande alternativ möjliga i en påstående huvudsats (med icke-pronominella NP:n):

S V O ("den klart vanligaste")

V S O (under förutsättning att S är indefinit)

V O S (S är fokuserad)

Följande alternativ är ogrammatiska: *S O V, *O S V och *O V S. Detta innebär att det finns vissa satsgrammatiska restriktioner på ordföljden. Men eftersom restriktionerna inte bildar ett system som kan ligga till grund för en satsgrammatisk ordföljdsmekanism motsvarande t ex svenskans XV-restriktion, så har även sådana språk markerats med minus i sektion B i tabellen. (Egentligen borde sådana språk få en särskild markering, men för vårt syfte räcker det med att konstatera att det inte finns något tecken på att ordföljden används för att signalera någon av de tre SGO-funktionerna.)

Huvudsats och bisats testas för sig med avseende på de allmänna satsgrammatiska restriktionerna. I spanskan och grekiskan finns det en ganska stark tendens att placera verbet initialt i vissa typer av bisatser. Men detta är inte obligatoriskt och det verkar också råda en stilistisk variation på den här punkten i båda språken. Eftersom spetsställningen av verbet möjligen kan utgöra en ledtråd vid tolkningen av satsen som en bisats, så har den markerats i tabellen. Symbolerna sätts inom klammer för att visa att ordföljden bara är en tendens: [$\#$ V S]. I japanskan finns en restriktion som är gemensam för huvudsats och bisats, nämligen att verbet måste stå sist i satsen, vilket symboliseras: V $\#$. Verbets sistplacering tycks ha till funktion att signalera satsgränsen och kan uppfattas som en typ av SGO-funktion. Något behov av platshållare finns dock inte i ett sådant system (utom för verbet). I egyptisk arabiska finns det en stark tendens att använda ordföljden S V O som enda alternativ, vilket symboliseras [S V O]. Funktionen är att signalera satsdel. Sammanfattningsvis kan sägas att den kombination av SGO-funktioner som kännetecknar ordföljden i svenskan inte återfinns i något av de språk vi undersökt som saknar platshållartvång.

Frågan inställer sig då, hur språken utan platshållartvång signalerar de tre SGO-funktionerna. Satsdelsfunktionen signaleras huvudsakligen med morfologiska medel i de språk i vårt samspel som saknar platshållartvång. Men detta är inte nödvändigtvis fallet i ett språk utan platshållare. Viktigast är kasus för att markera skillnaden mellan sub-

jekt och objekt även om kongruensen mellan subjektet och predikats-
verbet också spelar en viss roll i flera av språken. De flesta av språken
markerar objektet med ett särskilt kasus (grekiska, polska, finska, ung-
erska, japanska). I turkiskan och persiskan finns en s k bestämd objekts-
markör som i huvudsak sätts ut på ett bestämt objekt medan obestämda ob-
jekt saknar en särskild markör. I flera av de språk som signalerar sats-
delsfunktionen med kasus föreligger dock neutralisationer. Vid neutralisa-
tioner kan ordföljden även i dessa språk komma att signalera satsdelsfunk-
tionen. I finskan t ex, har nominativ och akkusativ samma form i plural.
Satser som de följande kan endast tolkas som S V O trots att ordföljden
O V S annars inte är ovanlig i finskan:

(158) Metsästäjät tappoivat leijonat	Jägarna dödade lejonen
(159) Leijonat tappoivat metsästäjät	Lejonen dödade jägarna

Talad egyptisk arabiska är intressant, därför att detta språk har en bun-
den ordföljd S V O utan att vara ett platshållarspråk. Det beror sannolikt
på att vårt urval av språk är så litet, att inte fler språk av den typen
har kommit med. Egyptisk arabiska saknar helt kasusböjning på nomen. Sats-
delsfunktionen signaleras helt genom ordföljden. I satser som den följande
är ingen ordföljdsvariation möjlig (dislokering med kvarlämnad pronominal
kopia är dock vanlig i språket):

(160) عَالِي دَارَاب مَهْمَمَاد	Ali slog Muhammed (enda tolkning: S V O)
(161) مَهْمَمَاد دَارَاب عَالِي	Muhammed slog Ali (- " -)
- (Data från Mitchell 1960, 52)

Ett pronomen som subjekt utelämnas oftast om det inte är emfatiskt eller
kontrastivt betonat. Men tolkningen av satsdelsfunktionen påverkas inte
av detta, eftersom ett NP som står efter V alltid tolkas som objekt:

(162) دَارَاب مَهْمَمَاد	(Han) slog Muhammed

Satsdelsfunktionen kan således signaleras enbart genom ordföljden även i
ett språk utan platshållare. Men en förutsättning för detta är förmodligen
att verbet står mellan subjektet och objektet (S V O-språk) och inte efter
(S O V-språk) eller före (V S O-språk eller V O S-språk). Det skrivna
arabiska standardspråket har den grundläggande ordföljden V S O. Men i
denna variant av arabiska markeras satsdelsfunktionen obligatoriskt ge-
nom kasusböjning.

Något klart exempel på ett språk som signalerar satshierarki genom
ordföljden finns inte bland de språk utan platshållartvång som ingår i
vårt sampel. Detta kan dock bero på att urvalet av språk är så litet.

Tendensen att spetsställa verbet i vissa typer av bisats i nygrekiskan och spanskan kan som nämndes ovan möjligen fungera som en bisatssignal (men en svag sådan eftersom V S-ordföljden inte är obligatorisk).

Det klaraste sambandet mellan ordföljdens funktioner och platshållarna finns som tidigare konstaterats vid signalerandet av satstyp genom omvänd ordföljd. Det finns en undersökning av hur fråga signaleras i ett stort antal språk med en ganska god spridning genetiskt och geografiskt (Ultan 1969). Enligt denna förekommer omvänd ordföljd i janejfråga i ganska få språk, varav samtliga utom ett, malajiska, är moderna europeiska språk. Vad gäller malajiskan är uppgiften förmodligen felaktig.¹⁾ Vad gäller de "moderna europeiska språken", så tillhör de antingen platshållarspråken eller periferin av platshållarspråken, som strax kommer att beskrivas.

Som framgick i avsnittet om platshållarspråken, så är den funktionella motiveringen för platshållarna tydligast i svenskan och de övriga nordiska språken. Man kan se hur den blir något svagare i tyskan, nederländskan och engelskan för att slutligen bli en aning otydlig i franskan. Geografiskt ligger franskan på gränsen till de germanska språken, samtidigt som detta språk genetiskt hör till de romanska språken. I vissa avseenden bildar de övriga romanska språken tillsammans med flera andra språk i Europa en kontinuerlig övergång mellan platshållarspråken och språken av annan typ. Man skulle kunna tala om en särskild grupp språk som ligger i platshållarspråkens periferi. Språken i periferin saknar platshållartvånget men har vissa av de syntaktiska egenskaper som är en förutsättning för detta. Det viktigaste är att det finns en klar tendens till omvänd ordföljd i direkt janejfråga i de romanska språken (portugisiska, spanska, italienska, rumänska), i nygrekiskan och ungerskan samt mycket begränsat i polskan.²⁾ Dessa språk har i tabellen markerats [# V S]. Den omvända ordföljden är emellertid inte någon klar signal för janejfrågan i något av dessa språk. Intonationen är istället den viktigaste signalen. Spanskan är representativ för de här språken. I detta språk finns det en stark tendens att ha omvänd ordföljd i en direkt janejfråga.

1) M B Lewis (1969, 66) anger att janejfråga markeras genom ett av följande två medel eller genom båda: (1) En efterställd partikel -kah eller -tah som kan fogas till vilket element som helst i satsen. (2) Genom final hög ton.

2) Påståendena i detta avsnitt sammanfattar några av de slutsatser som går att dra ur ett ganska fylligt datamaterial som presenteras utförligare i Viberg (under utarbetande).

Det är den omarkerade och mest neutrala ordföljden. Men denna ordföljd är inte grammatikaliserad på samma sätt som i svenskan. I spanskan kan direkta janejfrågor också ha ordföljden S V O och V O S, varvid subjektet blir emfatiskt framhävt enligt Meyer (1972, 187-88). Intonationen är den viktigaste signalen för frågan. Dessutom försvagas ordföljdens betydelse som en signal för frågan av att verbet under vissa förutsättningar kan stå initialt även i ett påstående. Den ordföljden är vanlig bl a vid intransitiva verb som betecknar uppdykande och försvinnande i exempel som:

(163) Salió el tabernero. Vårdshusvärden kom ut.

För övrigt är inversionen av ett litet annat slag i spanskan än i svenskan. Subjektet står i många fall inte direkt efter det finita verbet som i svenskan. Efter ett temporalt hjälpverb t ex kan subjektet inte sättas in, utan både hjälpverb och huvudverb spetsställs tillsammans:

(164) Ha lavado Juan el coche? Har Juan tvättat bilen?
 har tvättat J. BEST bil

I finskan är den viktigaste signalen för frågan en frågepartikel. I en omarkerad fråga där inget särskilt led fokuseras placeras frågepartikeln som ett suffix på verbet. Dessutom spetsställs verbet obligatoriskt, vilket gör att det finns ett samband mellan janejfråga och ordföljd även i finskan.

(165) Olavi tuli. Olavi kom.
(166) Tuliko Olavi? Kom Olavi?

Men som en direkt signal för frågan fungerar endast partikeln. Fokuseras något särskilt led i satsen, spetsställs obligatoriskt detta och tar då också frågepartikeln. Fokuseringen med frågepartikeln har samma effekt som emfatisk omskrivning i svenskan:

(167) Olaviko tuli? Var det Olavi som kom?

I tabellen symboliseras detta system: # X-Q.

Ytterligare en möjlighet representeras av polskan. Där är ett vanligt sätt att signalera fråga att sätta ut en frågepartikel, czy, direkt före hela satsen som i övrigt förblir oförändrad:

(168) Jan zamyka okna Jan stänger fönstren.
 stänger fönster

(169) Czy Jan samyka okna

Stänger Jan fönstren?

Sådana system symboliseras: # Q.

Utanför Europa har vi inte funnit något klart exempel på språk som använder ordföljden för att signalera en janejfråga. Frågan signaleras antingen genom intonationen eller genom olika slag av frågepartiklar eller en kombination av dessa medel (Se Ultan 1969 och kommentarerna ovan). Frågepartiklarna används enligt flera skilda system. I japanskan står partikeln alltid finalt direkt efter verbet som också obligatoriskt står efter alla satsens huvudled. Genom att partikeln har en fast plats kan den inte användas för att fokusera olika led. Det japanska systemet symboliseras: V-Q#. I persiskan är frågepartikeln optionell. Det finns dessutom flera olika partiklar, som antingen kan stå initialt (#Q) eller finalt (Q#). Turkiskan är intressant på så sätt att frågepartikeln kan användas för att fokusera olika led. Systemet är dock ett annat än i finskan:

(170) Adam araba-yı yıkadı
man bil-b.o. tvättade

Mannen tvättade bilen.

(171) Adam arabayı yıkadı mı?

Tvättade mannen bilen?

(172) Adam arabayı mı yıkadı?

Var det bilen som mannen tvättade?

(173) Adam mı arabayı yıkadı?

Var det mannen som tvättade bilen?

b.o.= bestämt objektskasus

Som framgår av exemplen placeras frågepartikeln (mı) i en ommarkerad fråga allra sist direkt efter verbet. Vid fokusering flyttas i turkiskan frågepartikeln och placeras direkt efter det led som ska fokuseras. Till skillnad från finskan flyttas inte det fokuserade ledet. Det turkiska systemet symboliseras: X Q.

6. Språktypologi och svenskundervisning för invandrare

Låt oss återvända till den sida av vårt tema som vetter mot språkpedagogiken, och särskilt då frågan om att beskriva målspråket på ett sådant sätt att beskrivningen blir pedagogiskt användbar.

Först och främst kan vi konstatera att det finns en typ av nöjaktighetsproblem förknippad med beskrivningen av enskilda språk, som blir särskilt akut när denna språkbeskrivning skall ligga till grund för undervisning av personer med heterogen eller oförutsebar språklig bakgrund.

En beskrivning av fakta i ett målspråk är inte bra om den inte är lika giltig för alla elever oavsett utgångsspråk. I vår diskussion av icke-utelämningsbara element i svenska satser har vi inriktat oss på att studera vad dessa element används till i språket, att beskriva deras funktion och att sätta in dem i deras grammatiska sammanhang. Vi har sett att platshållare ingår som en del i en strukturell lösning som karakteriserar somliga språk, en lösning som har SGO som den dominerande principen för ordningsföljden mellan huvudelementen i satsen, och där en reglerad växling mellan S V och V S används för att uttrycka viktiga syntaktiska funktioner. SGO-dominansen i sin tur tycks vara motiverad av att den erbjuder en brukbar grundstomme för den syntaktiska uppbyggnaden och tolkningen av satser. Även om det var möjligt att visa detta för svenskan med hjälp av enbart svenska data, var det till hjälp att ta andra språk (såsom japanska) i betraktande, därför att detta klart visade att den traditionella förklaringen av subjektstvånget är inadekvat. Den systematiska jämförelsen av en vidare krets av språk kan ses som en validering av beskrivningen av SGO och platshållarsystemet i svenskan. I enlighet med vår hypotes fann vi att icke-platshållarspråken har andra lösningar, som bygger på morfologiska markörer, intonation etc, för att fullgöra de funktioner som i platshållarspråken vilar på SGO-principen och inversionsreglerna. Den typologiska jämförelsen tjänade också till att avgränsa och karakterisera gruppen av platshållarspråk; vi fann att platshållartypen tydligen är ovanlig bland språken och tycks vara begränsad till en liten grupp nordvästeuropeiska språk, där den uppträder i några lätt skiftande varianter. Vi har således funnit en språktypologisk angreppspunkt brukbar för att bättre förstå hur platshållare fungerar i svenskan och i vilken utsträckning den lösning svenskan använder är karakteristisk för detta språk. Om den beskrivning av svenskan som vi har givit är riktig, så bör den vara generellt användbar vid undervisning av elever med olika språkliga utgångslägen, i tillämpliga delar alltefter de inlärningsbehov olika elever har i målspråket. Under alla förhållanden menar vi att det är viktigt att eftersträva nöjaktighet i detta avseende vid beskrivningen av ett språk, och att invandrarundervisningen behöver söka språkbeskrivningar som är i denna mening nöjaktiga.

Det finns ett praktiskt problem i samband med språkbeskrivning och invandrarundervisning, som vi kan kalla "extrapolerings"-problemet. Gott och väl något hundratal modersmål finns representerade bland invandrare i Sverige för närvarande. Det är uppenbart att det som utgör *inlärnings*-uppgifter för olika invandrare som lär sig svenska kan variera starkt med modersmål. Vi har att göra med en variation mellan olika modersmåls struktur och en variation mellan de faktiska inlärningsproblemen för olika ele-

ver, och möjliga relationer mellan dessa båda som kan utforskas. Plats-hållartvånget och ordföljdsreglerna representerar ett problemområde där detta kan påvisas; det finns många andra sådana områden. Invandrarläraren måste vara beredd att angripa inlärningsproblemen hos elever vilkas modersmål han inte känner till eller inte har förutsett, eller elever med fler än ett modersmål. I sådana fall måste han lita till den språkkunskap och de tillgängliga språkbeskrivningar han har och extrapolera från dem om han vill förutse eller utreda inlärningsproblem och definiera inlärningsuppgifter. (I det här sammanhanget måste vi avstå från att gå in på en diskussion av interferensbaserade respektive icke-interferensbaserade förklaringar av elevperformans, även om det förvisso skulle vara av intresse här. Vi räknar med att återkomma till det i annat sammanhang. Vi låter här "inlärningsuppgifter" avse sådana springande punkter i målspråkets uppbyggnad som eleven behöver få grepp om, och som kan variera efter hans språkliga utgångsläge.) Samtidigt är det emellertid tydligt att det råder en avsevärd överlappning mellan de strukturella lösningar som olika språk uppvisar, och likaså mellan de inlärningsuppgifter som blir aktuella för elever med olika modersmål. Det lönar sig att ta hänsyn till det faktum att språk låter sig grupperas typologiskt, och att en viss strukturell lösning kan vara gemensam för många språk. Vi behöver inte, när vi får att göra med ett nytt invandrarspråk, helt sakna förväntningar om vilka struktureringslösningar vi kan komma att finna där. Inte heller är vi nödgade att betrakta olika elevers olika språkbakgrund isolerad var för sig, utan sammanhang sinsemellan. Genom att på punkt för punkt i grammatiken göra en sammanhängande beskrivning av de typer av språklig strukturering som uppträder i ett någorlunda väl tilltaget antal olika språk, bör det vara möjligt att på varje punkt fånga upp de viktigaste struktureringsalternativen som förekommer och relatera dem till varandra. Vi kan då få en beskrivning av de språkliga problemen för invandrare, som utgör en bättre grundval att "extrapolera" från när vi möter en elev med en ny kombination av inlärningsproblem, än ett antal från varandra isolerade tvåspråkigt-kontrastiva grammatikor.

Detta för oss till en sista punkt, representativitetsproblemet. Vi ser att det finns både teoretiska och pedagogiska skäl för att eftersträva en grammatik som inte bara är i stånd att beskriva ett språk per se, utan också att ange vad som är typologiskt särpräglad för detta språk. Enligt vår uppfattning bör en beskrivning av ett språk, om den skall vara komplett, redogöra för språkets typologiska profil, och en grammatik som gör detta korrekt, d v s är typologiskt adekvat, skall kunna integreras i en typologi över alla världens språk. I det praktiska sammanhang där vi nu arbetar är det naturligt att orientera sådan forskning till de viktigare

invandrarspråken. Frågan uppstår då, om ett språksampel som är uppställt på sådana kriterier ger en fullgod grund för en verklig typologisk karakteristik av målspråket. Strängt taget är detta naturligtvis inte fallet. Betraktat som representation av världens språk är det urval av europeiska och orientaliska språk som vi här har gjort mycket snedvinklat. Som en språklig representation av de större invandrargrupperna i Sverige är det avsevärt bättre. Hur relevant är det i förhållande till ett oförutsett invandrarspråk? (Frågan är högst reell: det har ju visat sig, t ex i fallet assyrierna, att de på kort tid kan växa upp betydande invandrargrupper med oväntad språklig bakgrund.) Svaret får än så länge anstå, men problemet skall erkännas. När det gäller platshållarfenomenet har vi koncentrerat oss på att kontrollera de språk som genetiskt och geografiskt ligger nära och på detta sätt komplettera det sampel av tio språk som felundersökningen omfattar. Det skulle möjligtvis vara givande att testa resultaten genom att vidga studien till ett rikare urval av avlägsna språk.

ENGLISH SUMMARY

The Place-Holder Constraint, a Syntactic Problem in Swedish for Immigrants

(A full English version is printed in Studia Linguistica 31, 106-163, 1977, under the title "The Place-Holder Constraint, Language Typology, and the Teaching of Swedish to Immigrants".)

Section 1. In the Swedish sentences (1) - (3), the underlined elements are obligatory although they seem to carry little or no information.

- (1) I Grekland var jag en vecka. Sen fortsatte jag till England.
In Greece was I one week. Then went on I to England.
- (2) Två års fängelse är rätt långt för mig.
Two years' prison is pretty long for me.
- (3) Jag kan inte komma ihåg vad som hände den dagen.
I can not remember what \emptyset happened that day.

Such obligatory elements constitute a major learning problem for people from many language areas who acquire Swedish as a second language, as can be seen in the SSM error corpus. In this paper we seek a grammatical explanation of the fact that they are obligatory in Swedish, but not always in other languages. Our attention is focused on three kinds of sentence elements, viz. (1) the subject, (2) the finite verb, particularly the copula, and (3) the particle som that accompanies the subject of relative and interrogative subordinate clauses. Table 1 shows the occurrence of omissions in the free compositions of learners with various mother tongues.

Section 2. The obligatory use of subject pronouns is generally interpreted in pedagogical grammars as a necessary means of identifying the referent of the subject in languages in which the verb does not show number and person. This view is here shown to be untenable, and the conditions on the subject requirement in Swedish are outlined. We conclude that the subject, the finite verb and the subject particle som fulfil a function as place-holders, or positional markers for the syntactic interpretation of the sentence. The obligatory marking of place-holders (the place-holder constraint) is a prerequisite for the inversion and certain other word order rules which in turn play an essential part in

Swedish and related North West European languages, as a means of expressing the distinctions of subject vs. object, statement vs. yes-no-question and main vs. subordinate clause.

Section 3. Departing from the work of Vilém Mathesius, we distinguish two basic principles that underlie word order rules in languages, viz. sentence-grammatical order (SGO) and discourse-grammatical order (DGO). In the former, word order fulfils sentence-structuring functions (or SGO functions); in the latter it serves to express the information structure of the utterance, i.e. it signals topic/comment, focus, emphasis and the like (DGO functions). In the Swedish word order system, SGO dominates over DGO. Three SGO functions are distinguished and described, viz. syntactic role, sentence type, and sentence hierarchy. The ways in which word order expresses these functions in Swedish are discussed at length, and the obligatory nature of place-holders is explored in this context. Table 2 compares place-holding and other functions that the place-holder elements have at the same time.

Section 4. This section explores the types of second-language errors that occur with learners of Swedish in the area of word order and place-holding. In particular, learner performance is here viewed in the native listener/reader's perspective (rather than the speaker/writer's; this lies in the very notion of "error" analysis), and the effect of the various errors is investigated in terms of the conflict of cues for the interpretation of the utterance that arises when the required word order or place-holder is missed. The errors are grouped according to whether they affect the syntactic role, sentence type or sentence hierarchy function. Finally, in table 3, the types of contexts in which errors occur, are systematized.

Section 5. A cross-language comparison is undertaken in order to delimit the group of place-holder languages, to describe the variation between the place-holder languages, and to find out how the SGO functions are expressed in non-place-holder languages. The ten source languages of the error investigation plus a number of cognate and neighboring languages form the language sample. The place-holder phenomenon is found to be restricted to a limited number of North West European languages (the Germanic languages and French). There is a continuous areal-typological scale ranging from the place-holder languages (with Swedish-

Danish-Norwegian and English at the extreme end, followed by German-Dutch, Icelandic-Faroese, and French as less typical), over a "periphery" of languages without place-holding, but with some SGO tendencies in the word order system (e.g. Spanish, Greek, Polish) to languages that lack a basis for requiring place-holders. Alternative grammatical means for expressing SGO functions are case markings, question particles, intonation etc. Typological data are summarized in table 4.

Section 6. Finally, we discuss some general implications that this kind of study has for the description of specific languages, particularly when viewed as target languages in immigrant second language instruction. First, there is a problem of adequacy; the description of a specific language must be equally valid for all potential learners, and must capture such properties of the language as are typologically characteristic of that language. Second, in the practical work and education of teachers for mixed immigrant groups, there is need for a grammar that can form the basis for extrapolating hypotheses about the possible learning problems, that may turn up with learners with an unforeseen language background. Third, there is a problem of representativity; the question is whether there is a considerable gap between a typological description of a target language based on a sample of immigrant languages like ours, and a true typological characterization of the language (based on an ideal representation of the languages of the world).

LITTERATURFÖRTECKNINGAR

I KÄLLOR FÖR UPPGIFTER OM SPRÅKEN

(utförliga uppgifter ges i förteckning II nedan)

Arabiska

Standardarabiska: Bateson (1967), Beeston (1970),
Talad egyptisk arabiska: Mitchell (1960,1962), Wise (1975)

Finska

Hakulinen (1957,1960), Hormia (1973), Karlsson (1976,1978), Stenberg (1973)

Franska

Grevisse (1969), Pedersen m.fl. (1975), Söll (1974)

Grekiska

Householder m.fl. (1964), Mirambel (1959), Moser-Philtsou (1966)
Pring (1950), Ruge (1978), Tzermias (1969)

Isländska

Fries (1976), Einarsson (1949)

Japanska

Bleiler (1963), Ishii & Pettersson (1976), Kuno (1973)

Nederländska

Jalink & van den Toorn (1963), de Rooy & Wikén-Bonde (1971)

Persiska

Elwell-Sutton (1975), Lambton (1974)

Polska

Corbridge-Patkanowska (1964), Damerau (1967), Fisiak m.fl. (1978)
Gunnarsson & Trypučko (1946), Laskowski (1972), Zagorska-Brooks (1975)

Spanska

Bejarano & Jörnving (1967), Falk m.fl.(1974), Ramsey & Spaulding (1956)
Stevenson (1970), Stockwell m.fl.(1965)

Turkiska

Lewis (1967,1973), Mardin (1961), Underhill (1976)

Ungerska

Benkő & Imre (1972), Lavotha m.fl. (1973), Tompa (1968,1972)

II REFERENSER

- Andersson, L-G (1975), Form and function of subordinate clauses. Diss. Göteborgs Universitet, Institutionen för lingvistik, Göteborg.
- Bateson, M C (1967), Arabic language handbook. Center for Applied Linguistics, Washington.
- Beckman, Nat. (1922), En skolgrammatisk fråga i språkhistorisk belysning, i: Skrifter utgivna av Modersmålslärares förening, Minnesskrift, 70-89
- Beckman, Nat. (1934), Västeuropeisk syntax. Några nybildningar i nordiska och andra västeuropeiska språk, i: Göteborgs högskolas årsskrift 40, Göteborg.
- Beeston, A F L (1970), The Arabic language today. Hutchinson University Library, London.
- Bejarano, V & Jörnving, R (1967), Spansk grammatik. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Benkö, L & Imre, S (1972), The Hungarian language. Mouton, The Hague och Paris.
- Bleiler, E (1963), Essential Japanese grammar. Dover Publications, New York.
- Bivon, R (1971), Element order. Cambridge University Press, London.
- Conteras, H (1976), A theory of word order with special reference to Spanish. North Holland, Amsterdam etc.
- Corbridge-Patkiowska, M (1964), Teach yourself Polish. St. Paul's House, Warwick Lane, London.
- Damerau, N (1967), Polnische Grammatik. W de Gruyter & Co, Berlin.
- Diderichsen, P (1946), Elementaer dansk grammatik. 3 utg. Gyldendal, København.
- Einarsson, S (1949), Icelandic, grammar, texts, glossary. The Johns Hopkins Press, Baltimore.
- Elwell-Sutton, L P (1975), Elementary Persian grammar. Cambridge University Press, London.
- Falk, J, Sjölin, K, Lerate, L (1974), Modern spansk grammatik. Esselte Studium, Stockholm.
- Firbas, J (1974), Some aspects of the Czechoslovak approach to problems of functional sentence perspective, i: F Daneš (utg.) Papers on functional sentence perspective, 11-37. Academia, Prague och Mouton, The Hague.
- Fisiak, J, Lipińska-Grzegorek, M, Zabročki, T (1978), An introductory English-Polish contrastive grammar. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Foulet, L (1921), Comment ont évolué les formes de l'interrogation, i: Romania 47, 243-348.

- Fries, I (1976), Lärobok i nutida isländska. Biblioteksförlaget, Stockholm.
- Greenberg, J (1963), Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements, i: Greenberg (utg.) Universals of language. The MIT Press, Cambridge, Mass. och London.
- Grevisse, M (1969), Le Bon Usage, Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui. 9 utg. Duculot, Gembloux.
- Gunnarsson, G & Trypućko, J (1946), Polisk grammatik. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Hakulinen, A (1976), Suomen sanajärjestyksen kieliopillistista ja temaattisista tehtävistä (Summary in English: Functions of word order in Finnish), i: Reports on text linguistics: Suomen kielen generatiivista lauseoppia 2, 65-152. Publications of the Research Institute of the Åbo Akademi Foundation 7, Åbo.
- Hakulinen, L (1957, 1960), Handbuch der finnischen Sprache. 1. Band (1957) och 2. Band (1960), Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Hammarberg, B (1975), Svenska som målspråk. Språkvård, Tidskrift utgiven av svenska språknämnden 1975:2, 12-15.
- Hammarberg, B & Viberg, A (1976), Reported speech in Swedish and ten immigrant languages. SSM Report 5. Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik. Stockholm.
- Hammarberg, B & Viberg, A (1977a), Felanalys och språktypologi. SSM Report 1. Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik. Stockholm.
- Hammarberg, B & Viberg, A (1977b), The place-holder constraint, language typology, and the teaching of Swedish to immigrants, i: Studia Linguistica 31, 106-163.
- Hooper, J & Thompson, S (1973), On the applicability of root transformations, i: Linguistic inquiry 4, 465-497.
- Hormia, O (1973), Lärobok i finska. Gleerup, Lund.
- Householder, F W, Kazazis, K, Koutsoudas, A (1976), Reference Grammar of literary Dhimotiki. Mouton, The Hague.
- Ishii, S & Pettersson, N-O (1976), Japansk-svensk jämförande syntax. Stockholms universitet.
- Jalink, J M & van den Toorn, M C (1967), Langenscheidts praktisches Lehrbuch Niederländisch, 2 uppl. Langenscheidt, Berlin, München, Zürich.
- Karlsson, F (1978), Finsk grammatik. Soumalaisen kirjallisuuden seura, Helsingfors.
- Kiefer, F (1967), On emphasis and word order in Hungarian. Indiana University, Bloomington och Mouton, The Hague.

- Kuno, S (1972), Functional sentence perspective, i: Linguistic Inquiry 3, 269-320.
- Kuno, S (1973), The structure of Japanese language. The MIT Press, Cambridge, Mass. och London.
- Kuno, S (1974), The position of relative clauses and conjunctions, i: Linguistic Inquiry 5, 117-136.
- Källgren, G (1976), On negation - a possible analysis, i: Studia linguistica 30, 95-138.
- Lagerkvist, P (1950), Barabbas.
- Langendoen, T (1970), The accessibility of deep structures, i: Jacobs, R A & Rosenbaum, P S (utg.) Readings in English transformational grammar. Ginn & Co, Waltham, Mass.
- Lambton, A K S (1974), Persian grammar. Cambridge University Press, London.
- Laskowski, R (1972), Polnische Grammatik. VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig.
- Lavotha, Ödön, Csilla, (1973), Ungersk grammatik. Almqvist & Wiksell, Sthlm.
- Lewis, G L (1967), Turkish grammar. University Press. Oxford, London.
- Lewis, G L (1973), Teach yourself Turkish. Routledge & Kegan Paul, London.
- Lewis, M B (1969), Sentence analysis in Modern Malay. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lindberg, E (1973), Studentsvenska 1864-1965. Skriptor, Stockholm.
- Lockwood, W B (1955), An Introduction to Modern Faroese, Munksgaard, København.
- Mardin, Y (1961), Colloquial Turkish. Routledge & Kegan Paul, London.
- Mathesius, V (1975), A functional analysis of Present Day English on a general linguistic basis. Mouton, The Hague.
- Meyer, P (1972), Some observations on constituent order in Spanish, i: Casagrande, J & Saciuk, B (utg.) Generative studies in Romance languages. Newbury House, Rowley, Mass.
- Mirambel, A (1959), La langue grecque moderne. Librairie C. Klincksieck, Paris.
- Mitchell, T F (1962), Teach yourself Colloquial Arabic. St. Paul's House, Warwick Lane, London.
- Mitchell, T F (1962), An introduction to Egyptian Colloquial Arabic. Oxford UP, London etc.
- Moser-Philtsou, M (1962), Lehrbuch der neugriechischen Volkssprache. Max Hueber Verlag, München.
- Nylund-Lindgren, E & Holm, B (1977), Deskriptiv svensk grammatik. Skriptor, Stockholm.
- Pedersen, J, Spang-Hansson, E, Vikner, C (1975), Fransk syntaks. Akademisk Forlag, Odense.

- Perlmutter, D (1971), Deep and surface structure constraints in syntax. Holt, Rinehart & Winston, New York.
- Ramsey, J & Spaulding, R K (1956), Modern Spanish. Holt, Rinehart & Winston, New York.
- de Rooy, J & Wikén-Bonde, I (1971), Nederländsk grammatik. Språkförlaget, Stockholm.
- Ruge, H (1978), Nygrekisk syntax, del I och del II. Stockholms universitet, Institutionen för klassiska språk. Stockholm.
- Sköld, T (1970), The object in pre-predicative position in Swedish, i: Acta Universitatis Upsaliensis, Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis. Nova Series 2:3, 57-98.
- Stenberg, A-M (1973), Finsk satslära. Söderström & Co Förlags AB, Helsingfors.
- Stevenson, C H (1970), The Spanish language today. Hutchinson University Library, London.
- Stockwell, R P, Bowen, D, Martin, J W (1965), The grammatical structures of English and Spanish. The University of Chicago Press. Chicago och London.
- Söll, L (1974), Gesprochenes und geschriebenes Französisch. Berlin.
- Teleman, U (1967), Bisatser i talad svenska, i: Holm, G (utg.) Svenskt talspråk. Stockholm.
- Teleman, U (1974), Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska. Studentlitteratur, Lund.
- Thompson, S (1978), Modern English from a typological point of view: some implications of the function of word order, i: Linguistische Berichte 54, 19-35.
- Tompa, J (1968), Ungarische Grammatik. Mouton, The Hague och Paris.
- Tompa, J (1972), Kleine ungarische Grammatik. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tzermias, P (1969), Neugriechische Grammatik. Francke, Bern och München.
- Ultan, R (1969), Some general characteristics of interrogative systems, i: Working papers on language universals. Language universals project, Stanford University, Stanford, Calif.
Omtryckt: Greenberg, J (1978), Universals of human language, vol. 4, syntax, Stanford University Press, Stanford, Calif.
- Underhill, R (1976), Turkish grammar. The MIT Press, Mass. och London.
- Vennemann, genant Nierfeld, Th (1973), Explanation in syntax, i: Kimball, J P (utg.) Syntax and semantics 2, 1-50. Seminar Press, New York och London.
- Viberg, Å (under utarb.), Typologisk språkjämförelse. Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik. Stockholm.
- Wise, H (1975), A transformational grammar of Spoken Egyptian Arabic. Basil Blackwell, Oxford.
- Zagorska-Brooks, M (1975), Polish reference grammar. Mouton, The Hague och Paris.

Forskningsgruppen SSM är knuten till Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet. Den är inriktad på studiet av sådana företeelser i svenskans struktur och användning som utgör problem för invandrare som lär sig svenska som andraspråk.

SSM-rapporterna (serien SSM Reports) utges med oregelbundna intervaller. Utgivare av serien är Björn Hammarberg. Rapporterna kan beställas från Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet, 106 91 STOCKHOLM. Meddelande om kommande rapporter kan erhållas på begäran.

FÖRTECKNING ÖVER SSM REPORTS

1. Hammarberg, Björn & Viberg, Ake: Felanalys och språktypologi. Orientering om två delstudier i SSM-projektet. Juli 1977. 34 s. En version av denna rapport finns tryckt i Nysvenska studier 57, 1977, i form av två uppsatser, "Svenskan i ljust av invandrades språket" (av Björn Hammarberg, s. 60-73) och "Svenskan i språktypologiskt perspektiv" (av Ake Viberg, s. 74-85).
2. Hammarberg, Björn & Viberg, Ake: Platshållartvånget, ett syntaktiskt problem i svenskan för invandrare. Andra, omarbetade upplagan, mars 1979. 67 s. En engelsk version finns tryckt i Studia linguistica 31:106-163, 1977, under titeln "The place-holder constraint, language typology and the teaching of Swedish to immigrants".
3. Hammarberg, Björn & Viberg, Ake: Anaforiska processer i svenskan i invandrarperspektiv - några utgångspunkter. Januari 1976. 13 s. Även tryckt i Nysvenska studier 55-56:213-226, 1976.
4. Aslund, Jan: Araber skriver svenska - arabisk syntax och arabers syntaxfel i svenskan. April 1976. 47 s.
5. Hammarberg, Björn & Viberg, Ake: Reported speech in Swedish and ten immigrant languages. November 1976. 21 s. Även tryckt i Papers from the Third Scandinavian Conference of Linguistics, utg. av Fred Karlsson, Turku 1976, s.131-148.
6. Strömqvist, Sven: En orientering om NP, kasus och prepositioner i ryska. Maj 1980. 21 s.
7. Viberg, Ake: Tre semantiska fält i svenskan och några andra språk: 1. Kognitiva predikat. 2. Perceptionsverbens semantik. 3. Emotiva predikat. Augusti 1980. 103 s. En förkortad version av uppsats 1 är tryckt i Svenskans beskrivning 12, utg. av S. Fries & C.-C. Elert, Umeå universitet 1980. Uppsats 2 har också tryckts i Tvåspråkighet, utg. av A. Stedje & P. af Trampe, Stockholm 1979. Uppsats 3 även i Kontrastiv lingvistik och sekundärspråkforskning, utg. av B. Hammarberg, Stockholm 1979.
8. Viberg, Ake (red.): Studier i kontrastiv lexikologi: Perceptionsverb. Andra, utökade upplagan. Mars 1983. 133 s.
9. Studium av ett invandrarsvenskt språkmaterial. November 1983. 115 s.
10. Hammarberg, Björn & Viberg, Ake: Forskning kring svenska som målspråk. Två forskningsöversikter: 1. Grammatik och ordförråd (Ake Viberg). 2. Fonologi (Björn Hammarberg). April 1984. 63 s.